

**LA PROJECCIÓ EXTERIOR DE LA CORONA
CATALANOARAGONESA A LA SEGONA MEITAT
DEL SEGLE XIV**

MARIA TERESA FERRER I MALLOL,

CONSELL SUPERIOR D'INVESTIGACIONS CIENTÍFIQUES

I INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

La Corona catalanoaragonesa fou regida durant la major part dels anys de la segona meitat del segle XIV, l'època en què visqué Eiximenis, per la figura poderosa i controvertida del rei Pere el Cerimoniós, mentre que en els darrers anys del segle XIV i en els primers del XV foren els seus fills Joan I i Martí I, que morí poc després d'Eiximenis, els qui regiren els seus estats.¹

EL REGNAT DE PERE EL CERIMONIÓS

El regnat de Pere el Cerimoniós, un dels més llargs de la història de Catalunya, va ésser també un dels més bel·licosos, en part perquè el rei no era precisament un pacifista (com tampoc no ho eren alguns dels seus consellers) i en part perquè va coincidir amb conflictes internacionals, com la guerra de Gènova amb Venècia, en els quals era difícil mantenir-se neutral. El gran conflicte amb Castella, no tingué oportunitat d'evitar-lo perquè el rei Pere el Cruel atacà els seus regnes i hagué de defensar-se. La guerra, en la seva fase final, quedà molt lligada al gran enfrontament de la Guerra dels Cent Anys, entre França i Anglaterra, el conflicte internacional més greu dels segles XIV i XV; malgrat que en aquells moments no hi havia guerra oberta entre França i Anglaterra, tots dos països intentaren utilitzar el conflicte hispànic per a combatre indirectament el seu enemic.²

Les guerres internes i les externes es van succeir constantment durant el regnat del rei Pere el Cerimoniós. A la ruïna que van produir, s'hi va afegir la provocada per les calamitats naturals: la pesta negra del 1348 i les epidèmies posteriors, que van causar una mortaldat molt elevada,³ les secades i

38

1. Aquest treball ha estat realitzat dins del projecte d'investigació «La Corona de Aragó en el Mediterráneo medieval: puente entre culturas, mediadora entre Cristiandad e Islam», concedit pel Ministeri d'Educació i Ciència (HUM2007-61131).

2. Sobre la vida i el regnat de Pere el Cerimoniós, cf. Rafael TASIS I MARCA, *La vida del rei en Pere III*, Barcelona, Aedos, 1961, 396 p.; Rafael TASIS I MARCA, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona, Teide i Vicens Vives, 1962; Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «Pedro el Ceremonioso y los comienzos de la decadencia política de Cataluña», a Ramon MENÉNDEZ PIDAL (dir.), *Historia de España*, Madrid, Espasa Calpe, 1966, p. VII-CCH, publicat després en català: *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1972; *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 1989. Cf. també les històries generals: Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, vol. I, 2a ed., Barcelona, Alpha, 1962, p. 449-486; Josep M. SALRACH, *Història dels Països Catalans, dels orígens a 1714*, coordinada per A. Balcells, vol. I, Barcelona, Edhasa, 1980, p. 723-765; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Reintegracionisme i dificultats polítiques: el regnat de Pere el Cerimoniós», a *Història de Catalunya*, vol. III, Barcelona, Salvat, 1978, p. 73-86; Mercè COSTA, «Pere III, el Cerimoniós (1336-1387)», a *Els comtes sobirans de la Casa de Barcelona*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Edicions 62, 2002, p. 140-147.

3. Amada LÓPEZ DE MENESES, «Documentos acerca de la Peste Negra en los dominios de la Corona de Aragón», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, núm. VI (1953-1955), p. 291-435, i les visions generals de Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ, «La Peste Negra en la Península Ibérica», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 7 (1970-1971), *Primer Simposio de Historia Medieval*, p. 67-102; William D. PHILLIPS, «Peste Negra: The Fourteenth-Century Plague Epidemics in Iberia», a Donald KAGAY i Theresa VANN, *On the social origins of Medieval Institutions: Essays in honor of Joseph O'Callaghan*, Leiden,

les fams conseqüents, especialment la de 1374,⁴ una plaga de llagostes el 1358,⁵ etc. Tots els flagells bíblics van caure sobre les terres catalanoaragoneses

Boston i Colònia, Brill, 1998, p. 47-62; Jordi GUNZBERG I MOLL, «Una teoría matemática de las epidemias y su aplicación a la Barcelona del siglo XIV», *Mayurqa*, núm. 22 (1989), *Homenatge a Álvaro Santamaría*, vol. 1, p. 297-311. Cf. aspectes locals a: Amada LÓPEZ DE MENESES, «Una consecuencia de la peste negra. El pogrom de 1348 en Cataluña», *Sefarad*, vol. XXIX (1959), p. 93-131 i 321-364; Amada LÓPEZ DE MENESES, «La peste negra en las islas Baleares», a *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Madrid, 1959, p. 331-344; Amada LÓPEZ DE MENESES, «La peste negra en Cerdeña», a *Homenaje a Jaume Vicens Vives*, vol. 1, Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, 1965, p. 533-541; Amada LÓPEZ DE MENESES, «Datos acerca de la peste negra en Vic», *Ausa* (Vic), vol. 6, núm. 68 (1971), p. 280-285; Anthony LUTTRELL, «Los Hospitalarios en Aragón y la peste negra», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 3 (1966), p. 499-514; Richard W. EMERY, «The Black Death of 1348 in Perpignan», *Speculum*, núm. 42/4 (1967), p. 611-625; Josep TRENCHS ÒDNA, «La archidiócesis de Tarragona y la peste negra: Los cargos de la Catedral», a *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 1, València, 1969, p. 45-64; Josep TRENCHS ÒDNA, «La diócesis de Zaragoza y la Peste de 1348», *Jerónimo Zurita. Cuadernos de Historia*, núm. 25-26 (1972-1973), p. 119-140; Josep TRENCHS ÒDNA, «El monasterio de Ripoll y la peste negra de 1348», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. XXI (1972-1973), p. 103-115; Josep TRENCHS ÒDNA, «Documentos pontificios del año de la peste negra referentes a la diócesis de Lérida», *Ilerda*, núm. XXXV (1974), p. 203-210; Josep TRENCHS ÒDNA, «El reino de Valencia y la peste de 1348. Datos para su estudio», a *Estudios de Historia de Valencia*, 1978, p. 23-80; Josep TRENCHS ÒDNA, «Un document de l'any de la Pesta Negra datat a l'Espuga de Francolí», a *Aplec de Treballs*, núm. 1 (1978), p. 85-89; Josep TRENCHS ÒDNA, «Documentos pontificios sobre la peste negra en la diócesis de Gerona», *Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma*, núm. XIV (1980), p. 183-230; Josep TRENCHS ÒDNA, «La epidemia de peste de 1348 y las diócesis de Huesca y Tarazona», *Jerónimo Zurita: Cuadernos de Historia*, núm. 39-40 (1981), p. 197-204; Jean-Pierre CUVILLIER, «Les communautés rurales de la Plaine de Vich (Catalogne) aux XIIIe et XIVe siècles», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. IV (1968), p. 73-106; Jean-Pierre CUVILLIER, «Una societat en crisi: la sagrera, la parròquia i el castell de Taradell després de la Pesta negra (1352-1365)», *Ausa*, núm. 66-67 (1970), p. 223-241; Richard GYUG, «The effects and extent of the Black Death of 1348: new evidence for clerical mortality in Barcelona», *Medieval Studies*, núm. 45 (1983), p. 385-398; Robert-Henri BAUTIER, «Un nouvel ensemble documentaire pour l'histoire des pestes du XIVe siècle: l'exemple de la ville de Vich en Catalogne», *Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus des séances* (1988), p. 432-455, i *Ausa*, núm. XIV (1990), p. 31-52; Albert VILALTA, «Noves dades sobre la Pesta Negra a la Seu (1348). Disposicions pietoses l'any de la Pesta», *Urgellia*, núm. IX (1987-1988 [1990]), p. 343-364; Pilar PUEYO COLOMINA, «La Peste Negra en la diócesis de Zaragoza: el registro de actos comunes del arzobispo Guillermo de Agrifolio (1348-1350)», *Aragón en la Edad Media*, núm. X-XI (1993), *Homenaje a la Prof. emérita María Luisa Ledesma Rubio*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1993, p. 705-735; Francesc RAFAT, *Masos, safrà, occitans i pesta negra: Estudi d'història de la Catalunya Central*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1993, 374 p.; Jordi GÜNZBERG MOLL, *Vida quotidiana a la ciutat de Barcelona durant la Pesta Negra (1348)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2002, col.l. «Episodis de la Història», núm. 329, 91 p.; Carles PUIGFERRAT I OLIVA, *Sant Julià de Vilatorrada després de la Pesta Negra de 1348: Mortaldats, fams i altres tribulacions d'una parròquia osonenca*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 2004, 183 p.

4. Marc TORRAS I SERRA, «La carestia de blat de 1374-1376 a Manresa», a *Miscel·lània d'Estudis Bagencs: La crisi de l'edat mitjana a la Catalunya Central*, Manresa, 1994, p. 99-138; Carles PUIGFERRAT I OLIVA, «Fam, guerra i pesta a la Plana de Vic 1374-1376», *Ausa*, núm. XIX-144 (2000), p. 73-106; Pere BENITO MONCLÚS, «Fams i caresties a la Mediterrània occidental durant la baixa edat mitjana. El debat sobre "les crisis de la crisi"», *Recerques*, núm. 49 (2004), p. 179-194.

5. «Crònica del Racional de la ciutat de Barcelona 1334-1417», a *Recull de Documents*

durant el seu regnat i van provocar una crisi de la qual van trigar temps a refer-se.

Les guerres, però, van tenir la contrapartida de fer desenvolupar el sistema polític català (i també l'aragonès i el valencià), enfortint el paper de les Corts, que havien de concedir els diners necessaris per a aquestes guerres, i propiciant l'aparició d'una institució pública destinada a exercir una gran influència en el govern de cadascun dels tres estats peninsulars constitutius de la Corona catalanoaragonesa: la Diputació del General o Generalitat, que era la delegació permanent de les Corts i de la qual l'any 2009 se celebraren els 650 anys.⁶

Durant els anys del seu regnat, es va fer sentir al costat del rei la influència política de diverses grans personalitats, familiars o membres del seu consell.⁷ Primer l'arquebisbe de Saragossa, Pero Lopes de Luna;⁸ després el seu oncle, l'in-

---

i Estudis, vol. 1, fasc. II, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1921, p. 129; Agustín RUBIO VELA, «Presencia de la langosta. Plagas en la Valencia bajomedieval», *Saitabi*, núm. 47 (1997), p. 269-288.

6. Cf. pel que fa a Catalunya: Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les Corts de Catalunya i la creació de la Diputació del General o Generalitat en el marc de la guerra amb Castella (1359-1369)», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 34/2 (2004), p. 875-938 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/23532>>); Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els primers diputats de la Generalitat de Catalunya (1359-1412)», a *Miquel Coll i Alentorn: Miscel·lània d'homenatge en el seu vuitantè aniversari*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1984, p. 221-269; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Origen i evolució de la Diputació del General de Catalunya», a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional (28, 29 i 30 d'abril de 1988)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1991, p. 152-159; Josep M. SOLÉ I SABATÉ (dir.), *Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Enciclopèdia Catalana, 2003, vol. 1, 1359-1518: «La gènesi de la Generalitat de Catalunya: de la Cort de Cervera a Ferran II 1359-1518», p. 19-35, i «Una institució en constant evolució: les primeres diputacions», p. 36-45, biografies de diputats p. 46-75 i 81-104; Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, 2009, col·l. «Història i pensament», núm. 7, 103 p.; Tomàs de MONTAGUT, *Les institucions fiscalitzadores de la Generalitat de Catalunya (des dels seus orígens fins a la reforma de 1413)*, Barcelona, Sindicatura de Comptes de Catalunya, 1996; Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic, Eumo, i Girona, Universitat de Girona, 1995. Les fonts a: *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, publicades per la Real Academia de la Historia; *Cortes de Cataluña*, Madrid, 1896-1922, i, especialment, *Corts, Parlaments i Fiscalitat a Catalunya: Els capítols del donatiu (1288-1384)*, introducció i edició a cura de Manuel Sánchez Martínez i Pere Ortí Gost, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1997, col·l. «Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums», núm. II/4. Pel que fa al País Valencià: Maria Rosa MUÑOZ POMER, *Orígenes de la Generalidad Valenciana*, València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1987. Sobre la Generalitat a Aragó, cf. José Ángel SESMA MUÑOZ, *La Diputación del Reino de Aragón en la época de Fernando II, 1479-1516*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1977.

7. Cf. la bibliografia sobre el regnat del rei Pere de la nota 2.

8. Sobre aquest arquebisbe, com a canceller de Jaume II, d'Alfons el Benigne i de Pere el Cerimoniós: Josep TRENCHS ÒDENA i Antoni M. ARAGÓ CABAÑAS, «Las cancellerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II», a *Folia Parisensia*, núm. 1, amb un apèndix de Rafael CONDE DELGADO DE MOLINA, *La transmisión de la «iusso regis» en la producción documental bajo Jaime II de Aragón. Estudio del registro Curie I del Archivo de la Corona de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1983, p. 42 i 53; Federico R. AZNAR GIL, «Concilio provincial de

fant Pere,⁹ i després la reina Elionor.¹⁰ Fora de l'àmbit familiar, va exercir una influència extraordinària sobre el rei el noble català Bernat de Cabrera, fins que el curs desastrós de la guerra amb Castella el va fer caure en desgràcia i, acusat de traïció, fou executat el 1364.¹¹ Llavors fou el moment de poder del noble rossellonès Francesc de Perellós.¹² Tant Cabrera com Perellós foren bel·licistes.

Les dues primeres guerres del Cerimoniós foren una contra el regne de Mallorca (1343-1344), per tal d'aconseguir la reintegració d'aquest regne a la Corona catalanoaragonesa, de la qual s'havia separat per disposició testamentària de Jaume I,¹³ i l'altra la lluita contra les unions aragonesa i valenciana, que fou un conflicte interior entre 1347 i 1348.¹⁴

Zaragoza celebrado por Pedro López de Luna, 24 de abril de 1342», *Escritos del Vedat*, núm. 10 (1980), p. 77-95.

9. Jesús Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón: Su vida familiar*, vol. I, Barcelona, CSIC, 1948, p. 158-169, que recull la bibliografia precedent. Cf. també Daniel GENÍS I MAS, «Les profecies de l'infant Pere d'Aragó (1305-1381): El comtat d'Empúries en l'inici del joaquimisme a Catalunya», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), vol. 35 (2002), p. 119-140; Alexandra BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture: Le "De regimine principum" de l'infant Pierre d'Aragon (v. 1357-1358)», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 35/1 (2005), p. 233-270.

10. Ulla DEIBEL, «Elionor de Sicília», a *Sobiranes de Catalunya, Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. X (1928), p. 349-453.

11. Santiago SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, Vicens-Vives, 1961, p. 163-170; Emilio CABRERA, «Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel y la cuestión del Señorío de Aguilar», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 19 (1989), p. 345-367, concretament p. 349, 356 i doc. 6; Alejandro MARTÍNEZ GIRALT, «L'agitat retir monàstic del vescomte Bernat II de Cabrera», *Quaderns de la Selva*, núm. 20 (2008), p. 43-59.

12. Joaquim MIRET I SANS, «Négociations de Pierre IV d'Aragon avec la Cour de France (1366-1367)», *Revue Hispanique*, núm. XIII (1905), p. 76-135; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Noves dades per a la biografia de Ramon de Perellós, autor del viatge al Purgatori de Sant Patrici», a *Miscel·lània en honor del doctor Casimir Martí*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuauna, 1994, p. 215-230, concretament p. 216-219 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/23412>>).

13. Gabriel ENSEÑAT PUJOL, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)*, Mallorca, Moll, 1997, 2 v.

14. Manuel DUALDE, «Tres episodios zaragozanos de la lucha entre Pere del Punyalet y la Unión aragonesa, relatados por el monarca a su tío Pedro, conde de Ribagorza», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. II (1946), p. 295-357; Jaime CARUANA, «Dos relaciones inéditas sobre los sucesos de la unión», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. III (1947-1948), p. 484-497; Ramon GUBERN, «Un document de 1348 sobre la Unió», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. I (1952), p. 45-46; Rafael TASIS I MARCA, *Les unions de nobles i el rei del Punyalet*, Barcelona, Dalmau, 1960, col. I. «Episodis de la Història», núm. 1, 58 p.; Mateu RODRIGO LIZONDO, «La Unión valenciana y sus protagonistas», *Ligarzas*, núm. 7 (1975), p. 133-166; Mateu RODRIGO LIZONDO, *La Unión de Valencia (1347-1348): Una revuelta ciudadana contra el autoritarismo real*, València, Universitat de València, 1987, 2 v.; Eugeni DÍAZ MANTECA, «Notes documentals per l'estudi de la Unió al Maestrat de Montesa (s. XIV)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. LXI (1985), p. 93-141; Esteban SARASA SÁNCHEZ, *Sociedad y conflictos sociales en Aragón (siglos XIII-XV): Estructuras de poder y conflictos de clase*, Madrid, Siglo XXI, 1981; Esteban SARASA SÁNCHEZ, «El enfrentamiento de Pedro el Ceremonioso con la aristocracia aragonesa: la guerra con la unión y sus consecuencias», a *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 1989, p. 35-45.

La revolta de Sardenya i la guerra contra Gènova

Mentre en els regnes ibèrics de la Corona catalanoaragonesa es desenvolupava la reintegració del regne de Mallorca i la guerra de les Unions, a Sardenya s'havia produït una revolta que havia anat creixent en no prestar-hi l'atenció que es mereixia.

Gènova, desplaçada de Sardenya per la conquesta catalanoaragonesa, no havia acceptat l'assentament català a l'illa i havia encoratjat la insurrecció dels Doria, senyors de l'Alguer, d'origen genovès, els quals, el 1347, van atacar Sàsser i van derrotar les tropes catalanoaragoneses a Turdu (1347), aprofitant-se de l'actitud ambigua del jutge d'Arborea Marià IV, que havia succeït el procatalà Pere III d'Arborea.¹⁵

La guerra entre Gènova i Venècia pel predomini al Mediterrani oriental, que va esclatar el 1350, va obligar ambdues potències a buscar aliances. Pere el Cerimoniós, que fou requerit per totes dues, podia aprofitar l'avinentesa per a impedir l'ajut genovès als rebels sards, bé posant-ho com a condició per a l'aliança amb Gènova, bé imposant-ho per la força de les armes a la república lligur mitjançant l'aliança amb Venècia. Va escollir aquesta segona opció, cosa comprensible atès el ressentiment acumulat contra els genovesos des de feia temps, i el 1351 va entrar en guerra aliat amb Venècia i amb Bizanci.¹⁶

La campanya naval del 1352 va tenir per escenari l'Orient, on la flota aliada venetocatalana es va enfrontar amb la genovesa en la batalla del Bòsfor, de resultat incert i igualment desastrós per a ambdues bandes.¹⁷ Venecians i genovesos tenien a l'Orient bases territorials, lligades a grans interessos econòmics, que calia defensar. Els catalans no hi tenien bases similars; els ducats d'Atenes i Neopàtria depenien del regne de Sicília i els interessos comercials que hi tenien no necessitaven aquell desplegament militar, que només podia ésser útil si Gè-

15. Per a les fonts per a Sardenya d'aquest període, concretament les cartes reials: Luisa D'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV il Cerimonioso, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, Pàdua, Cedom, 1970. Per a aquest episodi: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «Después de Aidu de Turdu (1347): las repercusiones de los sucesos de Cerdeña en el patrimonio real», a *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona (Sassari-Alghero, 1990)*, Sàsser, Carlo Delfino, 1995, p. 110-135.

16. Giuseppe MELONI, *Genova e Aragona all'epoca di Pietro il Cerimonioso*, Pàdua, 1971-1982, 3 v.; Lluís TUDELA VILLALONGA, *Catalunya, Mallorca i Gènova (1336-1349): Economia i Política*, Mallorca, El Tall, 2005. Cf. també Mirella BLASON-BERTON, «Un'ambasciata di Pietro IV d'Aragona in Italia (1346) e i prodromi della alleanza veneto-aragonesa del 1351», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 5 (1968), p. 238-263; José Vicente CABEZUELO PLIEGO, «Diplomacia y guerra en el Mediterráneo medieval. La liga veneto-aragonesa contra Génova de 1351», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 36, núm. 1 (2006), p. 253-294.

17. Giuseppe MELONI, *Genova e Aragona*, vol. I, p. 83-110. Cf. també Anthony LUTTRELL, «John Cantacuzenus and the Catalans at Constantinople 1352-1354», a *Martínez Ferrando, archive-ro: Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Madrid, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, 1968, p. 265-277; Michel BALARD, «A propos de la bataille du Bosphore. L'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351-1352)», *Travaux et Mémoires (Paris)*, núm. 4 (1970), p. 431-469; Mercedes COSTA, «Sulla battaglia del Bosforo (1352)», *Studi Veneziani*, núm. XIV (1972), p. 197-210.

nova era derrotada i se li podia prendre alguna d'aquelles bases territorials a les illes de l'Egeu.

A les campanyes següents, la flota catalana es va limitar a actuar en el seu camp habitual del Mediterrani occidental, on hi havia els interessos polítics vitals catalans, i s'esforçà a consolidar el domini catalanoaragonès a Sardenya. El 1353, els genovesos foren derrotats per la flota comandada per Bernat de Cabrera en la batalla naval de l'Alguer, vila que els Doria havien cedit a Gènova. Però la revolta del jutge d'Arborea va anul·lar els beneficis de la victòria.¹⁸

El 1354, una expedició catalana presidida pel rei es va apoderar de l'Alguer, després d'una campanya llarga i desastrosa per les epidèmies que van afectar les persones i els cavalls i van produir més víctimes que la guerra. L'Alguer fou llavors repoblada per catalans després d'expulsar-ne l'antiga població. La lluita amb els sards del jutge d'Arborea no va donar, en canvi, cap resultat definitiu, i el 1355 el rei, inquiet per l'actitud poc amistosa de Pere el Cruel de Castella, va optar per una fràgil reconciliació amb el jutge, a fi de retornar tot seguit als regnes peninsulars.¹⁹

En canvi, va continuar la lluita amb Gènova, malgrat que Venècia, derrotada en la batalla naval de la Sapienza i no podent comptar amb la flota catalana, ocupada a Sardenya, va signar la pau, per separat, amb aquell enemic comú el 1355 mateix.²⁰ Però la guerra amb Castella, aliada de Gènova, que va esclatar el 1356, va obligar a concentrar totes les energies en la lluita a la Península, de manera que la guerra amb els genovesos va quedar gairebé reduïda a operacions de cors.²¹

Finalment, el 1360, el Cerimoniós va acceptar la mediació arbitral del marquès de Monferrato per a resoldre el conflicte. Les sentències pronunciades (entre el 1360 i el 1362) per aquest noble italià, casat amb la infanta Isabel de Mallorca, van significar la fi de la guerra, tot i que el rei Pere no les va acceptar totalment, perquè li exigien de lliurar als genovesos l'Alguer, que li havia costat molts homes, de manera que aquesta població quedà exclosa de la pau; totes

18. Giuseppe MELONI, *Genova e Aragona*, vol. I, p. 149-179.

19. Giuseppe MELONI, *Genova e Aragona*, vol. I, p. 181-214, vol. II, p. 19-79. Per a l'enfrontament amb els Arborea, remeto al meu treball: Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La guerra d'Arborea alla fine del XIV secolo», a *Giudicato d'Arborea e Marchesato di Oristano: Proiezioni mediterranee e aspetti di storia locale, Atti del I° Convegno Internazionale di Studi (5-8 dic. 1997)*, edició a cura de Giampaolo Mele, Oristany, ISTAR, 2000, p. 535-620, concretament p. 549-558 i la bibliografia citada allà (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/23418>>). Entre els treballs posteriors, cf. Mario ORSI LÁZARO, «Estrategia, operaciones y logística en un conflicto mediterráneo. La revuelta del Juez de Arborea y la "armada e viatge" de Pedro el Ceremonioso a Cerdeña (1353-1354)», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 38, núm. 2 (2008), p. 921-968.

20. Giuseppe MELONI, *Genova e Aragona*, vol. II, p. 1-18 i 81-102.

21. Giuseppe MELONI, *Genova e Aragona*, vol. II, p. 151-175; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Corso y piratería entre Mediterráneo y Atlántico en la Baja Edad Media», a *La Península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV, V Jornadas Hispano-Portuguesas de Historia Medieval (Cádiz 1-4 abril 2003)*, Sevilla i Cadis, Diputación de Cádiz, Servicio de Publicaciones i Sociedad Española de Estudios Medievales, 2006, p. 255-322, concretament p. 279-281 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/23799>>).

dues parts podien pugnar per conservar-la o per obtenir-la. De fet, les operacions de cors, que perjudicaven greument el comerç català, van continuar fins a la pau del 1378, que, transgredida constantment, va haver de renovar-se el 1386.²²

Tantes paus en tan poc temps denoten, precisament, que no s'havia aconseguit una pau veritable. I és que la revolta sarda, latent o declarada, enverinava les relacions entre els catalans i els genovesos. En efecte, el 1358 hi havia hagut una nova insurrecció de Mateu Doria i el 1364 una altra de Marià IV d'Arborea, més perillosa que la primera perquè el papa Urbà V estava disposat a concedir-li l'illa en feu, atès que Pere el Cerimoniós no pagava a la Santa Seu el tribut que li pertocava per la concessió de l'illa. El jutge d'Arborea va derrotar el 1368 les tropes expedicionàries de Pero de Luna, que va morir en l'empresa, i va arribar a dominar tota l'illa, llevat de l'Alguer i Càller. El rei Pere va intentar d'enviar-hi després una companyia mercenària capitanejada pel *condottiero* anglès Walter Benedict, però no va arribar a l'illa perquè fou atacada i dispersada abans de sortir de la península Italiana (1371).²³

La pau amb Gènova del 1378, que va significar una disminució de l'ajut als independentistes sards, va determinar una millora de la situació. Més tard, l'assassinat del fill i successor de Marià IV, Hug III d'Arborea, i de la seva filla pels seus súbdits l'any 1383 i les lluites entre republicans i partidaris d'Elionor d'Arborea, no van poder ser aprofitats pel rei Pere per a imposar la seva autoritat a l'illa, perquè la falta de diners va impedir d'organitzar una nova campanya militar. D'altra banda, les negociacions del monarca amb Brancaleone Doria, marit d'Elionor, van fracassar per la desconfiança de les Corts i del rei, que el retingué com a ostatge. Finalment, el 1386, se signà un conveni amb Elionor per tal de posar fi a la revolta, conveni que no entrà en vigor fins al 1388 i que no resolgué res.²⁴

22. A més del llibre de Giuseppe MELONI, *Genova e Aragona*, vol. II, p. 177-211, cf. Suzanne DUVERGÉ, «Le rôle de la Papauté dans la guerre de l'Aragon contre Gênes (1351-1356)», *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome*, núm. I (1933), p. 221-249; Suzanne DUVERGÉ, «La solution du conflit entre l'Aragon et Gênes (1357-1378)», *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome*, núm. LI (1934), p. 240-257; Giuseppe MELONI, «Giovanni II marchese di Monferrato e le Baleari», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 10 (1980), *Actas del I Congreso Internacional de Historia Mediterránea: La Península Ibérica y el Mediterráneo centro-occidental (siglos XII-XV)* (Mallorca 1973), p. 841-851. Sobre la situació de l'Alguer, no compresa en els tractats: Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Documenti catalani sulla spedizione franco-genovese contro Berberia (1390)», a *Miscellanea di Studi Storici*, Gènova, 1969, p. 213-261, concretament p. 220-221.

23. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *La guerra d'Arborea*, p. 558-566, on es troba la bibliografia anterior. Cf. també Olivetta SCHENA, «Un'orazione di Pietro il Cerimonioso contro il giudice Mariano d'Arborea», a *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra Medioevo ed Età Moderna*, Sardenya i Roma, Bulzoni, 1993, p. 319-336.

24. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *La guerra d'Arborea*, p. 573-615, on es troba la bibliografia anterior.

La guerra amb Castella

Al començament del regnat de Pere el Cruel no semblava que una guerra terrible enfrontaria tots dos països, com ho va fer. El 1352 se signà un tractat de pau entre Pere el Cerimoniós i Pere el Cruel. No semblava que hi hagués problemes greus, llevat de l'actuació dels germanastres de Pere el Cerimoniós, refugiats a Castella.

Les revoltes nobiliàries castellanques de 1354 contra Pere el Cruel i l'acció dels germanastres del Cerimoniós determinaren el deteriorament de les relacions. D'una banda, Pere el Cruel se sentí decebut per la manca d'ajut de Pere el Cerimoniós en aquells moments difícils per a ell, bé que sabia prou que era a Sardenya. D'altra banda, els nobles trobaren un motiu d'unió entre ells en el suport als germanastres de Pere el Cerimoniós, que temien que aquest monarca els prengués els senyories als seus estats. La mobilització contra Pere el Cruel es transformà en mobilització contra la Corona catalanoaragonesa. També Pere el Cruel s'hi pogué afegir. Castella aconseguí així restablir la unitat interna.²⁵

El mòbil inicial i declarat de la guerra per part castellana fou la revenja de la humiliació soferta en temps de Ferran IV de Castella, quan aquest sobirà va haver de cedir a Jaume II la meitat del regne de Múrcia (la meitat meridional de l'actual província d'Alacant). Pere el Cruel volia recuperar aquest territori.²⁶ Ben aviat aquest mòbil es transformà en la lluita per assegurar l'hegemonia peninsular de Castella, si podia ser incorporant-hi la Corona catalanoaragonesa. Segons Pere el Cerimoniós, l'objectiu del seu enemic era el d'eliminar els altres estats peninsulars i proclamar-se emperador d'Espanya i així ho advertí al rei de Portugal per mitjà dels seus ambaixadors el 1364.²⁷ La Crònica del rei Pere posa en boca del mestre de Santiago unes paraules d'ànim per a enfrontar-se en batalla a les tropes de Pere el Cerimoniós, que havia anat a auxiliar Oriola: li deia que venceria la batalla i que podria ésser emperador d'Espanya.²⁸ De fet, Pere el

45

25. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Causes i antecedents de la guerra dels dos Peres», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 63-4 (1987), p. 445-508. Es troba en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/24619>>. El mateix article, traduït al castellà, es troba també a Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Entre la paz y la guerra: La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 2005, p. 359.

26. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Causes i antecedents» i «La frontera meridional valenciana durant la guerra amb Castella dita dels dos Peres», a *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 1989, p. 245-357, concretament p. 245. El mateix article, traduït al castellà, es troba també a Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Entre la paz y la guerra. La Corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 2005, p. 359-500.

27. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *La frontera meridional valenciana*, p. 307, nota 307.

28. «E hayades por cierto, senyor, que en esti dia vos vençredes el dit rey de Aragón e su poder e que seredes rey de Castiella e de Aragón e, si place a Dios, après, emperador d'Espanya»: PERE III, *Crònica*, a JAUME I, Bernat DESCLOT, Ramon MUNTANER, PERE III, *Les quatre grans cròniques*, edició a cura de Feran Soldevila, Barcelona, Selecta, 1971, cap. VI-52, p. 1148.

Cruel batejà amb el nom de «Castella la Nova» els territoris que ocupà dins els estats de Pere el Cerimoniós:

E el dit rei havia posat nom e títol a tota la terra que ens havia tolt, així en regne d'Aragó com en regne de València, Castella la Nova, mas per la gràcia de nostre Senyor Déus, lo dit títol durà poc, per tal com ab títol injust posseïa tot ço que ens havia tolt.²⁹

La Corona catalanoaragonesa, que no desitjava la guerra, va defensar únicament, en un primer moment, els territoris propis, bé que, davant la possibilitat de destronar Pere el Cruel i substituir-lo per l'infant Ferran o per Enric de Trastàmara, va fer, posteriorment, reivindicacions territorials a canvi del seu ajut als pretendents: el regne de Múrcia i algunes places frontereres.³⁰ Ambdues parts van procurar d'atiar guerres civils en el camp contrari.

Va ser precisament la Guerra Civil castellana la que impedí la victòria de Castella, una guerra civil que Pere el Cruel va fer possible amb les seves arbitrarietats, deslleialtats i crims. Castella tenia una potència militar, demogràfica i financera molt superior a la de la Corona catalanoaragonesa i una organització política més eficaç per a la guerra, ja que el rei podia exigir impostos i reunir de seguida un exèrcit, operacions que a la Corona catalanoaragonesa havien de passar per les Corts, cosa que les feia més lentes.³¹

46 Cal remarcar que la tàctica seguida pel rei Pere el Cruel va ser gairebé sempre la d'iniciar l'atac el primer, generalment en temps de treva, quan l'adversari estava desprevingut; ocupar territori, evitar el contacte amb l'exèrcit enemic i retirar-se quan el Cerimoniós intentava de presentar-li batalla.

De tot el seguit de calamitats que van afligir el regnat de Pere el Cerimoniós, la guerra amb Castella anomenada dels Dos Peres, llarga i cruel, va ser la pitjor de totes. Esdevinguda gairebé sempre en els propis territoris d'Aragó i del País Valencià, va comportar destruccions de tota mena. Quan els pagesos podien sembrar, que sovint no podien, les collites eren destruïdes pels castellans o pels mateixos catalans i aragonesos, si es tractava de terres ocupades pels enemics. Els arbres van ser talats sistemàticament i van trigar molts anys a refer-se. Els molins, les conduccions d'aigua de regadiu i les cases van ser destruïts, el bestiar capturat.³² Les persones eren fetes presoneres per tal de demanar-ne rescate, bé que en alguna ocasió Pere el Cruel manà matar a tothom que caigués a les mans de les seves tropes.

29. PERE III, *Crònica*, cap. VI-60, p. 1152.

30. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 283-284 i 288.

31. José Luis MARTÍN, «Las Cortes catalanas en la guerra castellano-aragonesa (1356-1365)», a *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, València, 1970, p. 79-90.

32. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 262, 267, 268, 270-272, 274, 279, 299, 300-301 i 312; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La batalla general de la part del regne de València dellà Xixonà», *Anales de la Universidad de Alicante: Historia Medieval*, núm. 6 (1987), p. 279-309, especialment p. 290 i 293.

El 21 de juny de 1364, en efecte, el cap de les tropes aliades de Granada, Farax, i l'adelantat de la frontera de Múrcia, Enrique Enríquez, reberen l'ordre del rei Pere el Cruel que, amb les tropes respectives, talessin el terme d'Oriola de tal manera «que non finque cosa della por talar» i, en general, de fer la guerra de la manera més cruel possible i sense presoners, és a dir, que tot home empresonat fos mort:

E quantos omes tomaredes cortadles las cabeças, que non finque ome de Aragón que sea tomado que non sea luego muerto.³³

Els sarraïns i els jueus van ser depredats, o venuts pels uns o pels altres com a captius, si eren en zona considerada enemiga i no havien tingut temps de fugir i d'amagar-se a les muntanyes.³⁴ D'altra banda, la guerra va deixar, a part dels morts, una legió de mutilats, de mans o de peus, per obra del tracte cruel infligit pel rei castellà als presoners, motiu pel qual fou creada una confraria per tal d'ajudar-los.³⁵

Pel que fa a Catalunya, a més de la contribució en homes per a l'exèrcit reial, va haver de fer un esforç econòmic, d'una magnitud com mai abans no s'havia conegut, per a finançar la defensa en moments crítics en els quals es jugava la supervivència de l'Estat davant la invasió castellana. No cal dir que aquest esforç financer va pesar durant molts anys sobre la hisenda reial i sobre la dels municipis i, en general, sobre tot el país.

En aquest llarg conflicte es poden distingir tres etapes: la primera, del 1356 al 1361, que s'acabà amb la Pau de Deza-Terrer; la segona, del 1361 al 1363, en què es va signar una altra pau a Morvedre, i la tercera, amb una fase activa a les terres catalanoaragoneses (del 1363 al 1365), amb un epíleg: la intervenció catalanoaragonesa en la Guerra Civil castellana fins a la mort de Pere el Cruel (1369).

47

33. Angel Luis MOLINA MOLINA, «Un año de la “guerra de los Pedros” (junio 1364-junio 1365)», *Anales de la Universidad de Murcia. Filosofía y Letras*, núm. 27 (1969-1970), p. 169-187, concretament doc. 2; Luis Vicente DÍAZ MARTÍN, *Itinerario de Pedro I de Castilla. Estudio y regesta*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1975, doc. 866.

34. Maria Teresa FERRER i MALLOL, *La frontera amb l'Islam en el segle XIV: Cristians i sarraïns al País Valencià*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 1988, p. 10-15.

35. La confraria fou anomenada de Corpus Christi; Pere el Cerimoniós n'aprova els capítols el 1373: *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, núm. XI, Barcelona, 1876, doc. XLIII, p. 159-170. Fou confirmada per Joan I el 1387: *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, núm. XI, Barcelona, 1876, doc. LIV, p. 270-282. Cf. notícies sobre persones de València a les quals Pere el Cruel havia fet tallar mans i nas: ACA, C, reg. 720, f. 120r (1365); el rei assignà pensions als mutilats: reg. 725, f. 91v-92v (1366, abril, 8, Calataiud), i encara ho feia el 1371 a un aragonès, Joan Gil de Magallón, que rebé tres-cents sous jaquesos: reg. 756, f. 100r (1371, març, 18, Tortosa). Hi ha altres casos documentats, com un de 1372: reg. 922, f. 60r-v.

LA PRIMERA ETAPA DE LA GUERRA (1356-1361)

La primera etapa va començar amb una campanya a la frontera aragonesa, on els castellans van prendre per sorpresa Tarassona, després d'haver signat una treva, amb la mediació d'un legat pontifici, i a les fronteres del País Valencià, principalment a les meridionals, on l'infant Ferran i el seu germà Joan havien lliurat a Pere el Cruel, ja el 1355, la vila d'Elx i els castells d'Oriola i d'Alacant, castell aquest darrer que va tornar a ser conquerit per les tropes catalanes amb l'ajut dels alacantins el 1356.³⁶

Durant la treva d'un any signada el 1357, l'infant Ferran es va passar al bàndol del seu germanastre Pere el Cerimoniós, cosa que va provocar l'assassinat del seu germà Joan i de llur mare, Elionor de Castella, i de l'esposa de Joan, per part de Pere el Cruel. Represa la guerra el 1358, les tropes catalanoaragoneses i les d'Enric de Trastàmara van fer algunes incursions per Castella, però la principal incidència va ser l'entrada de la flota castellana a la Mediterrània i l'atac naval als estats del Cerimoniós. Ja el 1358 l'estol castellà havia entrat en aquest mar i prengué Guardamar, però després es retirà.³⁷

El 1359, la flota castellana, reforçada amb un petit estol portuguès, tornà a entrar a la Mediterrània. S'apoderà novament de Guardamar, es dirigí després cap a València i seguidament cap a Barcelona, que sofrí un atac naval.

48

E com fom a Barcelona [lo huitèn dia del mes d'abril del dit any mil e tres-cents cinquanta-nou], a pocs dies, lo dit rei de Castella fo personalmente en la platja de la dessús dita ciutat ab quaranta naus entre grans e poques e ab trenta galeres e alguns llenys armats. E açò fo en la vigília de cinquagesma. Així que el dit rei féu sorgir tot son estol en la dita platja de la dita ciutat, en la qual platja havia deu galeres nostres bé armades e algunes naus, entre les quals n'hi havia una fort gran encuirada, e els hòmens nostres destres en la mar meteren la dita nau dins les tasques, prop lo monestir dels frares menors e ordenaren les dites galeres del cantó antigament apellat d'en Ciges, lo qual és en la ribera de la mar, en la fi del carrer apellat Regomir, fins al dit momestir dels frares menors. E foren ordenats quatre ginys o brigoles de dues caixes, qui es giren lla on hom se vol. Semblantment foren ordenats tots los llaüts marítims ab llurs mantellets per contrastar al dit estol de Castella. E encara tota la ciutat ab tots los oficis, cascuns ab llurs penons e llurs armes e encara tots los llocs qui són a dues o tres llegües de la ciutat, vingueren ab llurs armes, així com aquells que hi eren tenguts per l'usatge *Princeps namque*. No res menys, les gents qui eren en la ribera per llur defensó totes les barques de la ribera giraren les carenes vers la mar e les obertures vers la terra per defendre's dels passadors qui hi venien.

Malgrat que el rei Pere el Cruel havia arribat a Barcelona el diumenge 9 de juny, la batalla començà el dia 10 i continuà l'11; l'almirall de Castella decidí

36. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 245-253.

37. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 253-265.

retirar-se aquella nit, ja que el seu estol no aconseguia trencar la defensa de la ciutat.³⁸

Havia estat un intent molt agosarat per part de Castella, perquè calia esperar una resistència desesperada en una ciutat marítima, amb molta gent experta en la guerra al mar, però Pere el Cruel havia jugat amb el factor sorpresa. No cal dir que, si hagués tingut èxit i la capital catalana hagués estat presa per la flota castellana, la guerra podia haver iniciat un tomb fatal per al rei Pere el Cerimoniós.

Barcelona no pogué ésser presa, però encara la flota podia haver intentat un desembarcament a qualsevol lloc de la costa catalana. Per a evitar-ho, la població de l'interior de Catalunya fou cridada a defensar tota la costa, dividida en sectors sota la responsabilitat dels diversos estaments i personalitats.³⁹ El desembarcament no es produí i la flota castellana es retirà cap a Sitges i Tortosa i després cap a Eivissa, on saquejà tota l'illa, sense poder prendre el castell. Finalment, l'estol castellà es retirà cap als seus ports quan Pere el Cruel sabé que l'estol del Cerimoniós, de més de cinquanta vaixells, havia arribat a Mallorca i es preparava per a anar-lo a atacar a Eivissa.⁴⁰

Un altre dels èxits aconseguits pel rei Pere el Cerimoniós fou la recuperació de Tarassona mitjançant el suborn de l'alcaid castellà, el 1360.⁴¹

Aquesta primera etapa de la guerra va concloure el 1361 quan, per mediació del legat pontifici, es va signar la Pau de Deza-Terrer. Però Pere el Cruel només volia guanyar temps i aliances. Va aconseguir la de Granada després d'haver fet assassinar Muhammad VI, aliat del Cerimoniós, la de Navarra i la d'Anglaterra, que se sumaven a la de Portugal, que ja tenia.⁴²

49

LA SEGONA ETAPA DE LA GUERRA (1361-1363)

La segona etapa de la guerra s'inicià quan Pere el Cruel trencà la pau, com era el seu costum, el 1361, i va atacar per sorpresa la frontera aragonesa, on va

38. PERE III, *Crònica*, cap. VI-22, p. 1134-1135.

39. Per exemple, el bisbe Cruïlles assumí la defensa de Palamós i també de Sant Feliu de Guíxols, on acudí amb cinc mil homes de l'Església de Girona: Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els orígens de la Diputació del General o Generalitat de Catalunya i els primers diputats escollits a Cervera», a *La Generalitat de Catalunya a través dels segles: Commemoració dels 650 anys de la Generalitat: Sessió pública de la Secció Històrico-Arqueològica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, text corresponent a la nota 45. Els homes de la vegueria del Penedès també foren convocats per anar a defensar la costa devers Sitges i hi anaren, però se'n tornaren a casa sense autorització, segurament quan els semblà que la flota castellana ja havia passat. Com que, segons el rei, havien deixat la costa indefensa, havien d'ésser castigats: ACA, C, reg. 1382, f. 87v-88r (1359, novembre, 13).

40. PERE III, *Crònica*, cap. VI-22, p. 1135-1136.

41. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les Corts de Catalunya i la creació de la Diputació del General», p. 887-888.

42. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 275-277.

prendre entre aquest any i el següent Ariza, Ateca, Terrer, Moros, Cetina, Alhama i Calataiud.⁴³ L'any següent, 1363, Pere el Cruel prengué Tarassona, Borja, Mallén, Magallón i Cariñena i amenaçà Saragossa. Pere el Cerimoniós es va apressar a reunir l'exèrcit, però Pere el Cruel va refusar d'enfrontar-s'hi i es va dirigir cap al sud. S'apoderà de Terol i entrà seguidament al País Valencià, on prengué Sogorb, Xèrica, Morvedre (és a dir, l'actual Sagunt), Almenara, el Puig, Lliria i Xiva i va assetjar València: en arribar el Cerimoniós, es va retirar a Morvedre.⁴⁴

Obertes les negociacions, Bernat de Cabrera va signar la Pau de Morvedre (1363), que era humiliant per al Cerimoniós perquè perdia moltes de les seves terres. Durant aquest breu període de pau, la rivalitat entre els pretendents al tron de Castella, l'infant Ferran i Enric de Trastàmara, que havien lluitat al costat del rei Pere, i la desconfiança que el monarca sentia pel seu germanastre van desembocar en l'assassinat de l'infant per ordre del rei, que el va acusar de traïció.⁴⁵

Malgrat que la Pau de Morvedre li era tan favorable, Pere el Cruel no va respectar l'acord i va reprendre les hostilitats per sorpresa el mateix any 1363. Ocupà Alacant, Elx, Crevillent, Elda, Xixona, Dénia i Gandia, d'on va passar a Morvedre, que continuava a les seves mans, i es dirigí seguidament a València, que va assetjar per terra i per mar durant tres mesos.⁴⁶ Pere el Cerimoniós la va socórrer per terra i per mar, però la petita flota catalana hagué de refugiar-se al riu de Cullera, on fou bloquejada per l'estol castellà, molt superior. Un temporal auxilià Pere el Cerimoniós i estigué a punt de destruir l'estol castellà, situat massa prop de la costa. Després d'aquesta experiència, que va estar a punt de costar-li la vida, Pere el Cruel es va retirar novament a Morvedre.⁴⁷

El rei Pere el Cerimoniós havia aconseguit, l'any 1364, l'aliança amb el rei de Navarra, que no pogué redreçar el curs desastrós de la guerra. La responsabilitat de tot plegat fou atribuïda a Bernat de Cabrera que, desprestigiats d'ençà de la Pau de Morvedre i acusat de traïció, fou sotmès a procés, condemnat a mort i executat el 1364.⁴⁸

Aquest mateix any, Pere el Cerimoniós va recuperar Xixona, Almenara, Lliria i algunes altres places i va socórrer Oriola, assetjada per Pere el Cruel, en una expedició agosarada amb forces molt inferiors a les castellanes que assetjaven la ciutat i que no van gosar, per ordre de Pere el Cruel, presentar batalla i es van limitar a seguir-les i molestar-les, tal com ho explica perfectament Pere el

43. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 277 i 282-283, i Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les Corts de Catalunya i la creació de la Diputació del General», p. 891-892 i 900-901.

44. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 284.

45. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 285-287.

46. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 291-296.

47. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 298-299.

48. Joan Blai SITGES, *La muerte de Don Bernardo de Cabrera (1364)*, Madrid, 1911; Santiago

SOBREQUÉS, *Els barons de Catalunya*, p. 167-170.

Cerimoniós a la seva crònica.⁴⁹ Finalment, el 1365, Oriola hagué de retre's al rei castellà, destruïda, despoblada i vençuda per la fam, que havia portat els assetjats a devorar els cadàvers dels enemics que podien aconseguir. El rei no pogué auxiliar-la aquesta vegada, pendent de la resolució, que creia immediata, del setge de Morvedre, que volia reconquerir de totes passades perquè l'ocupació castellana li destorbava les comunicacions vers València.⁵⁰

El tomb favorable de la guerra, assenyalat per la recuperació de Morvedre, Sogorb i altres places valencianes, malgrat la nota negativa de la pèrdua d'Oriola, es va afirmar amb l'entrada en lluita de les Companyies Blanques de Bertrand du Guesclin, tropes mercenàries formades per cavallers que s'havien quedat sense feina després de la Pau de Brétigny del 1360, que havia posat fi, de moment, a la Guerra dels Cent Anys entre França i Anglaterra, i que estaven causant greus problemes d'ordre públic a França. Les Companyies foren contractades i pagades per França, el papa i el rei Pere amb cent mil florins cadascú.

Les Companyies Blanques van entrar al Rosselló el desembre de 1365. Els seus caps s'entrevistaren amb el rei Pere el Cerimoniós a Barcelona el gener de 1366 i seguidament s'encaminaren cap a Aragó; pel camí, van causar estralls a Barbastre i poc després van entrar a Castella, juntament amb les tropes del Trastàmara i les catalanoaragoneses del comte de Dènia.⁵¹ L'entrada d'un exèrcit tan potent i experimentat va provocar la retirada de Pere el Cruel de les seves posicions a Aragó i al País Valencià per tal de defensar Castella. Aleshores, el nucli principal de la guerra es va traslladar a l'interior d'aquest regne, on la guerra civil obligà Pere el Cruel a retirar-se cap a Portugal, d'aquí a Galícia i seguidament a Baiona. Aquí aconseguí l'aliança del príncep hereu d'Anglaterra, el Príncep Negre (1366), que portà el seu exèrcit a Castella per tal de reinstaurar-hi Pere el Cruel el 1367.⁵²

El 8 d'abril d'aquest any, l'exèrcit anglès s'enfrontà amb les Companyies Blanques i amb Enric de Trastàmara a Nájera i els derrotà. Enric de Trastàmara pogué escapar i refugiar-se a França, mentre que el comte de Dènia, de la família reial catalana, queia presoner dels anglesos. Pere el Cruel recuperà llavors els seus regnes.⁵³

49. PERE III, *Crònica*, cap. VI-49, p. 1146, i cap. VI-51, 52 i 53, p. 1147-1149; Pedro LÓPEZ DE AYALA, *Crònica de Pedro I de Castilla*, any 1364, cap. VII, p. 533-534; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 304-309.

50. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 309-318.

51. *Pere III, Crònica*, cap. VI-57 a 59, p. 1150-1151; Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, vol. 4, ed. preparada per A. Canellas López, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1967-1986, p. 537-542; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 329-330. Sobre Bertrand du Guesclin, cf. Yves JACOB, *Bertrand du Guesclin, connétable de France*, París, Tallandier, 1999; Richard VERNIER, *The Flower of Chivalry: Bertrand du Guesclin and the Hundred Years War*, Woodbridge, Boydell, 2003; Michael JONES (ed.), *Letters, orders and musters of Bertrand du Guesclin (1357-1380)*, Woodbridge, The Boydell Press, 2004.

52. Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ, *Castilla (1350-1406)*, p. 100-101.

53. Peter E. RUSSELL, *The English intervention in Spain and Portugal*, Oxford, Clarendon Press, 1955, p. 35-41, 46-47, 59-63, 69-78 i 85; Antonio GUTIÉRREZ DE VELASCO, «Los ingleses en España

Pere el Cerimoniós havia aprofitat la fugida de Pere el Cruel per tal d'anar recuperant els territoris ocupats. Després de la derrota a Nájera dels seus aliats, temé l'atac del Príncep Negre, però aquest, que ja començava a conèixer Pere el Cruel, oferí la seva mediació per aconseguir la pau entre Castella i la Corona catalanoaragonesa.

Mentre negociava amb el Príncep Negre, Pere el Cerimoniós ho feia també amb França, que empenyia cap a la guerra, la que servia els seus interessos. Però com que el rei Pere no va veure clar que França s'impliqués obertament en la guerra i n'assumís els costos econòmics, preferí, sense trencar amb França, portar endavant l'entesa amb el Príncep Negre, que tenia un exèrcit poderós a la Península.⁵⁴ Entre 1367 i 1369, treves temporals mantingueren la guerra inactiva entre tots dos regnes.⁵⁵ Per tal de respectar els seus compromisos, intentà impedir el pas d'Enric de Trastàmara pels seus regnes cap a Castella.⁵⁶ La Guerra Civil castellana acabà amb la mort de Pere el Cruel a mans d'Enric de Trastàmara a Montiel el 1369.

Conquerit finalment el tron castellà, Enric de Trastàmara no va complir els pactes signats amb Pere el Cerimoniós, pels quals havia de lliurar-li, en cas de victòria, el regne de Múrcia⁵⁷ i diverses places frontereres, entre les quals Requena i Molina, que es van lliurar voluntàriament a Pere el Cruel el 1369. Requena fou represa immediatament pels castellans, mentre que Molina va continuar a les mans del Cerimoniós fins a la pau de 1375;⁵⁸ en canvi, a Múrcia, malgrat que

---

(siglo XIV)», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, núm. IV (1951), p. 215-319, especialment p. 230-236; Antonio GUTIÉRREZ DE VELASCO, «Duguesclin en Espagne. Pierre IV et Bertrand Duguesclin», extret de *Les Cahiers de l'Iroise*, 1970, p. 57-66; Martí de RIQUER, «El arte de la guerra en Eiximenis y el conde de Denia», a *Caballeros medievales y sus armas*, Madrid, Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1999, p. 29-33; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 336-338, i Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La organización militar en Cataluña en la Edad Media», *Revista de Historia Militar*, núm. XIV (2001), núm. extraordinari: *Los recursos militares en la Edad media hispánica*, p. 119-222, concretament p. 202-203 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/24290>>).

54. Joaquim MIRET I SANS, «Négociations de Pierre IV d'Aragon avec la Cour de France»; Antonio GUTIÉRREZ DE VELASCO, «Los ingleses en España», p. 237-275.

55. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 339.

56. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La organización militar», p. 206-207.

57. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 340-341.

58. Els missatgers de Molina eren prop del rei el 22 de maig de 1369 i li havien prestat jurament i homenatge: reg. 1227, f. 98v-99r. El 6 de juny, els de Requena i Cañete volien reconèixer el rei Pere com a sobirà, però Alvar García de Albornoz atacà el lloc: reg. 1224, f. 5v-6r i reg. 1293, f. 197v-198v. El reconeixement es féu efectiu abans del 28 d'agost i el rei hi havia tramès tropes que llavors eren assetjades: reg. 1081, f. 115v-116r. El primer de setembre, García de Albornoz ja s'havia emparat de Requena, i molts dels qui el rei hi havia enviat resultaren morts o presoners: reg. 1543, f. 69v. Alguns pobladors del lloc compromesos amb el rei en fugiren. El 1379 i el 1380, el rei Pere demanava al seu gendre, el rei Joan I de Castella, que els readmetés i els tornés els béns: reg. 1263, f. 171v-172r i 172v-173r (1379, juliol, 2). Sobre Molina: Manuel LARRIBA BACIERO, *El señorío de Molina de Aragón en la Corona catalano-aragonesa (1369-1375)*, Guadalajara, Diputación Provincial de Guadalajara, 1994.

hi hagué conspiracions per tal que també es lliurés al Cerimoniós, tot va quedar en no res.⁵⁹ La guerra va estar a punt d'esclatar de nou. Pere el Cerimoniós es mostrava disposat a aliar-se amb els benimerins del Marroc per tal de fer guerra a Castella a fi «de confondre lo rey don Enrich e gitar-lo del regne» «en venjança de la malvestat que li vol fer a ell», «per qui ell és rey e de qui ha reebuts tants benifets e tantes gràcies com tot lo món sap».⁶⁰ El rei francès i el duc d'Anjou intentaren arbitrar un acord a fi que Enric de Trastàmara lliurés al Cerimoniós almenys una part dels territoris promesos, a més del comtat de Molina que ja ocupava, o almenys una quantitat en diners.⁶¹ Atès que Enric de Trastàmara es mostrava irreductible i es negava a lliurar territoris al·legant que havia promès solemnement no fer-ho, Pere el Cerimoniós es mostrà disposat a ajudar el duc de Lancaster, aspirant al tron castellà en virtut del matrimoni amb Constança, filla de Pere el Cruel, a canvi que aquest li lliurés els territoris castellans que reclamava, però aquestes negociacions no van arribar a cap conclusió.⁶²

Finalment, les dificultats econòmiques i la fatiga dels seus regnes van portar el Cerimoniós a signar la pau amb Enric de Trastàmara el 1375, renunciant a les seves reclamacions territorials⁶³ a canvi d'una indemnització pecuniària. La pau fou rubricada amb el casament de la seva filla Elionor amb Joan, fill del Trastàmara.⁶⁴

Sembla clar que l'interès de Francesc Eiximenis per l'art de la guerra, visible en el volum primer del *Dotzè del Crestià*, deriva d'aquesta guerra tan terrible, que fou el context quotidià d'alguns anys de la seva vida. S'interessà molt, més concretament, per la nova moda de combatre a peu, introduïda per escocesos i anglesos, i pel paper fonamental destinat a l'arc.⁶⁵

53

59. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 341-355.

60. ACA, C, reg. 1224, f. 53r-v (1369, octubre, 22, València).

61. ACA, C, reg. 1240, f. 107r-v, 108r-109v i 159r-160r.

62. ACA, C, reg. 1240, f. 152r-153v i 153v-156v (1374, abril, 6 i 24).

63. Hagué de tornar el comtat de Molina, qüestió per la qual els oficials i el consell de Molina es mostraven molt espantats el mes d'abril de 1375: reg. 1249, f. 36v (1375, abril, 17). Els de Requena, que li havien lliurat el castell el 1369, no gosaven tornar a Castella encara el 1380: reg. 1267, f. 149r.

64. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La frontera meridional valenciana», p. 348 i 351-355.

65. Martí de RIQUER, «El arte de la guerra en Eiximenis», p. 29-33; José Luis MARTÍN RODRÍGUEZ, «El Tratado de Caballería de Francesc Eiximenis», *Norba. Revista de Historia* (Càceres), vol. 16 (1996-2003), p. 295-331; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La organización militar», p. 202-207; Francesc EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, primera part, volum primer, edició a cura de Xavier Renedo, coordinació de Sadurní Martí, Girona, Universitat de Girona i Diputació de Girona, 2005, p. XXI-XXII. Sobre la relació amb Alfons de Gandia, cf. també Pedro CÁTEDRA, «Francesc Eiximenis y don Alfonso de Aragón», *Archivo Ibero-Americano* (Madrid), vol. 42 (1982), p. 75-79. En general, sobre aquesta obra: Albert G. HAUF, *Francesc Eiximenis. Lo Crestià*, Barcelona, 1983.

Les aspiracions a la reincorporació de Sicília

Acabada la guerra amb Castella, l'atenció de Pere el Cerimoniós se centrà novament en la política mediterrània. En morir Frederic III de Sicília (1377) deixant només una filla, Maria, del seu matrimoni amb Constança d'Aragó, filla del Cerimoniós, aquest va reivindicar els seus drets a la Corona siciliana com a hereu per línia masculina de Frederic III de Sicília, que havia exclòs les dones de la successió, drets que va cedir després al seu fill l'infant Martí (1380). Malgrat que no va reconèixer la seva néta com a reina, intentà de casar-la amb l'infant Joan, que aleshores havia quedat vidu, per a no perdre cap oportunitat de tornar a lligar l'illa a la Corona catalanoaragonesa, però el primogènit va refusar el projecte, sembla que per escrúpols a causa del parentiu tan proper, d'oncle a neboda. Mentrestant, el tutor de la reina, Artal d'Alagó, va negociar el matrimoni d'aquesta amb Gian Galeazzo Visconti. Per tal d'evitar que es portés a terme aquest projecte, una flota catalana destruï a Porto Pisano les naus que havien de portar el nuvi a Sicília (1379) i la reina fou segrestada pel noble sicilià d'origen català Guillem Ramon de Montcada, que la va lliurar a les tropes catalanes enviades pel rei Pere el 1380, les quals la van custodiar, primer a Sicília i després a Sardenya, fins que fou portada a Barcelona el 1384. Aquí el rei la va prometre al seu nét Martí, fill de l'infant Martí (1386), més jove que ella. Però l'expedició a Sicília planejada des del 1381, que també havia de consolidar el poder català a Sardenya, no es va poder dur a terme fins molt més tard, per la penúria de la hisenda reial, empobrida per tantes guerres.⁶⁶

La mateixa causa va impedir de trametre ajut als catalans dels ducats d'Atenes i Neopàtria, dels quals el rei Pere havia acceptat la sobirania el 1379, fora del petit estol del vescomte de Rocabertí, enviat el 1381. El rei reconeixia que l'Acroòpolis era «la pus richa joya qui al mont sia», però, afeblit per tantes guerres, no hi pogué dedicar l'esforç militar que calia per preservar-la.⁶⁷

66. Alberto BOSCOLO, «L'affermazione aragonese in Sicilia dopo la morte di Federico il Semplice (1377-1396)», a *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, vol. I, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1965, p. 365-375; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La política siciliana de Pere el Cerimoniós», a *Els catalans a Sicília*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1992, p. 35-40; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La guerra d'Arborea», p. 571-590; Pinuccia F. SIMBULA, «Navigare nel Medioevo. Aspetti finanziario delle squadre navali: il caso della spedizione per la liberazione di Maria di Sicilia», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 24 (1994), p. 491-507; Maria Rita LO FORTE SCIRPO, «Cronaca di un rapimento e di un riscatto», a *La Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XVIII)*, XIV Congresso della Corona d'Aragona, vol. 3, Sàsser, Carlo Delfino, 1996, p. 545-555; cf. també Maria Rita LO FORTE SCIRPO, *C'era una volta una regina... Due donne per un regno: Maria d'Aragona e Bianca di Navarra*, 2003.

67. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, edició facsímil a cura i amb introducció de Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001, col·l. «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», núm. lvi, doc. CCCLXXII-DXCIX: l'elogi a l'Acroòpolis d'Atenes es troba al doc. CDIV; Lluís NICOLAU D'OLWER, *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental*, 3a ed., Barcelona, Proa, 1974, p. 99-104; Kenneth M. SETTON, *Los catalanes en Grecia*, Barcelona, Aymà, 1975, p. 109-131; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La guerra d'Arborea», p. 583.

Els darrers anys del regnat de Pere el Cerimoniós coincidiren amb una divisió de l'Església que trasbalsà tota la cristiandat. L'any 1378 se celebrà un conclave a Roma per escollir el successor del papa Gregori XI, que havia volgut retornar-hi la Cúria pontifícia, després d'un llarg període d'estada a Avinyó, sota la influència francesa. L'elecció recaigué en l'italià Urbà VI, que es demostrà molt poc hàbil per a pacificar les tensions entre els cardenals. Tretze d'aquests cardenals que havien participat en l'elecció, tots els francesos, tres d'italians i l'aragonès Pero de Luna, es van retirar a Fondi i, després de declarar que l'elecció d'Urbà VI havia estat coaccionada pel poble de Roma, que exigia un papa de la ciutat, van elegir papa el francès Robert de Ginebra, que prengué el nom de Climent VII i s'instal·là a Avinyó. L'existència simultània de dos papes produí un cisma de la cristiandat, ja que cada país, després d'estudiar el cas, donà l'obediència al papa que li semblà més legítim. El conflicte durà trenta-nou anys i es resolgué mitjançant el Concili de Constança (1414-1418), que deposà els papes existents i en nomenà un de concòrdia.⁶⁸ En tots dos sectors hi hagué sants i beats, com la romana santa Caterina de Siena i el valencià sant Vicent Ferrer. La divisió dels estats en una obediència o en una altra repercutí en els ordes religiosos, especialment en els centralitzats, que també es dividiren en dos sectors amb generals o mestres duplicats; és el cas, per exemple, de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem.⁶⁹

A la Corona catalanoaragonesa, el rei Pere el Cerimoniós es declarà neutral, o «indiferent», a fi de no afavorir cap de les dues parts i pressionar així per a la resolució del conflicte.⁷⁰ Una part d'aquesta política d'«indiferència» consistí

68. Una síntesi sobre el Cisma a Étienne DELARUELLE, Edmond-René LABANDE i Paul OURLIAC, «L'Église au temps du Grand Schisme et de la crise conciliaire (1378-1449)», a *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, per A. Fliche i V. Martín, dirigida per J.-B. Duroselle i E. Jarry, París, 1962. Cf. també Vicente Ángel ÁLVAREZ PALENZUELA, *El Cisma de Occidente*, Madrid, Rialp, 1982. Cf. també les actes del congrés sobre el Cisma en ocasió del sisè centenari del seu inici: *Genèse et débuts du Grand Schisme d'Occident (Avignon, 1378)*, París, CNRS, 1980, col·l. «Colloques Internationaux du CNRS», núm. 586. Cf. també el treball recent d'Armand JAMME, «Renverser le pape. Droits, complots et conceptions politiques aux origines du Grand Schisme d'Occident», a François FORONDA, Jean-Philippe GENET i José Manuel NIETO (ed.), *Coups d'État à la fin du Moyen Âge? Aux fondements du pouvoir politique en Europe occidentale*, Madrid, Casa de Velázquez, 2005, p. 433-482.

69. Anthony LUTTRELL, «Intrigue, Schism, and violence among the Hospitallers of Rhodes», *Speculum*, núm. XLI (1966), p. 30-48; Anthony LUTTRELL, «Le Schisme dans les prieurés de l'Hôpital en Catalogne et Aragon», a *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià. VI Centenari del Cisma d'Occident. Commemoració sota el patronatge de l'Institut d'Estudis Catalans (Barcelona, 1979)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986, p. 107-113.

70. Sobre el cisma a la Corona catalanoaragonesa: Michael SEIDLMEYER, *Die Anfänge des Grossen Abendländischen Schismas. Studien zur Kirchenpolitik, insbesondere der spanischen Staaten und zu den geistigen Kämpfen der Zeit*, Münster, 1940, col·l. «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft», núm. 5; Johannes VINCKE, *Die Krone von Aragon und das Grosse Abendländische Schisma*, Bransberg, 1944; Dieter EMEIS, «Peter IV, Johann I und Martín von Aragon und ihre Kardinäle», *Gesammelte*

a congelar els pagaments de dècimes i altres rendes de la Cambra Apostòlica fins que el conflicte s'hagués resolt; podia haver estat una bona política si hagués estat adoptada per tots els monarques. No fou seguida, però ell la mantingué com a element de pressió i també perquè l'administració d'aquestes rendes li proporcionà, de moment, una liquiditat molt benvinguda en un moment de grans dificultats financeres després de les guerres.⁷¹ La «indiferència» del rei, però, provocà una situació d'interinitat en els càrrecs eclesiàstics que quedaven vacants. Per exemple, Ènnec de Vallterra, designat arquebisbe de Tarragona pel papa d'Avinyó l'any 1380, no en pogué prendre possessió fins al 1387, un cop mort el rei.⁷² Pel mateix motiu, Jaume d'Aragó o de Prades, que era bisbe de Tortosa (1369-1396), no pogué acceptar el capel cardenalici, que li havia estat ofert per Urbà VI, perquè significava acceptar la legitimitat del papa de Roma, del qual era fervent partidari el seu pare, l'oncle del rei, l'infant Pere. Després de la mort del Cerimoniós, Jaume d'Aragó acceptà el nomenament de Climent VII.⁷³

Malgrat la «indiferència» formal del rei, la divisió s'instal·là en els seus regnes i a la seva família, ja que els seus fills Joan i Martí eren partidaris del papa d'Avinyó, com també la infanta Joana, comtessa d'Empúries; el rei acusà l'infant Joan d'haver animat Pere Guayta a armar una galiota a Mallorca en favor del papa Climent VII, galiota que fou aturada a Cotlliure per Berenguer d'Ortafà, capità i batlle d'aquesta vila; i de fer-ne armar una altra, d'amagat, al comtat d'Empúries, on es trobava amb la seva germana. El rei no s'estigué d'observar al seu fill que, quan ell mateix era infant, obeïa el seu pare.⁷⁴ Quan els infants arri-

---

Aufsätze Kulturgeschichte Spaniens, núm. XVII (1961), p. 72-233. Cal tenir en compte també les actes del congrés «Jornades sobre el Cisma» celebrat a Barcelona i Peníscola: «VI Centenari del Cisma d'Occident. El Cisma a les terres valencianes», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. LVI/2 (1980). És essencial també l'ús del repertori bibliogràfic comentat: Joan F. CABESTANY, Maria Teresa FERRER I MALLOL, Josep M. MARQUÈS, Josep PERARNAU, Jaume RIERA, Josep TRENCHS ÒDENA i Josep VIVES, *El Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià. Repertori bibliogràfic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1979, i també el volum documental de Josep BAUCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident» de l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona. Catàleg de còdexs i pergamins*, Premi Peníscola 1978, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1985.

71. Andreu IVARS, «La “indiferencia” de Pedro IV de Aragón en el Gran Cisma de Occidente (1378-1382)», *Archivo Ibero-Americano*, núm. XIX (1928), p. 21-97 i 161-186; Josep SANABRE, «El Cisma de Occidente y los Reyes de Aragón», *Reseña Eclesiástica*, núm. XIX (1927), p. 143-150, 193-199 i 577-591; Rafael TASIS I MARCA, «La indiferència de Pere III en el Gran Cisma d'Occident», *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Barcelona 1962)*, *Crònica, ponències y comunicacions*, III, *Comunicaciones a las ponencias VIII a X*, Barcelona, 1964, p. 107-111; Henri BRESCH, «La Maison d'Aragon et le Schisme: implications de politique internationale», a *Jornades sobre el Cisma*, vol. I, p. 37-51.

72. A més de les obres esmentades a la nota anterior: Jaume VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. XX, *Viage a Tarragona*, Madrid, 1851, p. 7-15.

73. Andreu IVARS, «La “indiferencia” de Pedro IV de Aragón». Sobre l'infant Pere: Daniel GENÍS I MAS, «Les profecies de l'infant Pere d'Aragó (1305-1381)» p. 119-140; Alexandra BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture», p. 233-270.

74. ACA, C, reg. 1265, f. 89v (1379, desembre, 19, Barcelona) i 96v (1379, desembre, 24), 102r, 104v i 115r (1380, gener, 2, 12 i 15) i 189r-190r (1380, abril, 2).

baren al tron, cap d'ells seguí la política del seu pare en aquest greu afer. La major part de la clerecia dels seus regnes sembla que era partidària del papa d'Avinyó, però els urbanistes eren molts.⁷⁵ Entre els dissidents, cal destacar el bisbe de la Seu d'Urgell, Berenguer d'Erill, que, després de la mort de Pere el Cerimoniós, era partidari de continuar en la indiferència d'aquest monarca i no acceptà de grat el pronunciament a favor de Joan I;⁷⁶ el prior de Montserrat, fra Vicenç de Ribes, que el 1408 rebé el capel cardenalici del papa de Roma Gregori XII,⁷⁷ i Joan de Montsó, un dominicà valencià partidari també d'Urbà VI.⁷⁸ L'actitud d'un personatge com Francesc Eiximenis davant del Cisma és dubtosa. Si l'obra *De triplici statu mundi*, que li ha estat atribuïda, fos realment seva, seria urbanista, però molts autors dubten que ho sigui. La seva activitat el situa donant suport a la política avinyonesa de Joan I i de Martí l'Humà i, certament, si no hagués estat partidari d'Avinyó, no hauria estat nomenat patriarca de Jerusalem i bisbe d'Elna per Benet XIII.⁷⁹ Sabem que la major part dels franciscans catalans foren partidaris d'Avinyó, però que hi hagué divisions entre ells després de la destitució del seu ministre provincial, fra Tomàs Alzina, per part del papa Urbà VI, per defensar els drets de Climent VII.⁸⁰ També hi hagué divisió entre els dominicans de la província d'Aragó i el cronista Pere d'Arenys, per exemple, fou urbanista.⁸¹

75. Noël VALOIS, *La France et le Grand Schisme d'Occident*, vol. I, París, 1986, p. 212-225, assenyalava que eren molts els eclesiàstics que presentaven súpriques a Avinyó i que pagaven taxes a la Cambra Apostòlica d'Avinyó.

76. Pere PUJOL i TUBAU, Pere, «L'évêque d'Urgel, Berenguer d'Erill (1371-1387) et le schisme d'Occident», *Miscellanea Francesco Ehrle*, vol. III, Roma i Ciutat del Vaticà, 1924, p. 111-129.

77. Johannes VINCKE, «Der König von Aragon und die Priorwahlen in Montserrat während des 14. Jahrhunderts», *Römische Quartalschrift*, núm. XLV (1937), p. 43-62; Cebrià BARAUT, «Benet XIII, darrer papa d'Avinyó, i el monestir de Montserrat», *Studia Monastica*, núm. XIII (1971), p. 77-103; Francesc Xavier ALTÉS, «Introducció», a Benet RIBAS i CALAF, *Annals de Montserrat (1258-1485)*, a cura del mateix Altés i J. Galobart, Barcelona, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997; Maria Teresa FERRER i MALLOL, «Pellegrinaggi e giubilei in Catalogna. I monasteri di Montserrat e di Sant Pere de Roda e le destinazioni più lontane», a *Gli Anni Santi nella Storia (Cagliari, 16-19 ot. 1999)*, edició a cura de Luisa D'Arienzo, Càller, Deputazione di Storia Patria per la Sardegna i Biblioteca Apostolica Vaticana, 2000, p. 315-347, concretament p. 337-340.

78. Sobre aquest personatge, cf. José GOÑI GAZTAMBIDE, «Fray Juan de Monzón O. P.: su vida y sus obras (c. 1340 - c. 1412)», a *VI Centenari del Cisma d'Occident*, p. 506-523.

79. Andreu IVARS, «El escritor fr. Francisco Eximénez en Valencia (1383-1408)», *Archivo Ibero-Americano*, núm. XIV (1920), p. 76-104 i 289-331; Pere BOHIGAS i BALAGUER, «Prediccions i profecies en les obres de Francesc Eiximenis», a *Franciscàlia: En la convergència centenària del trànsit del «Poverello» (1226), de la seva canonització (1229) i de l'autoctonia de l'orde caputxí (1528)*, Barcelona, 1928, p. 23-38; Víctor SEBASTIÁN IRANZO, «La teocràcia pontificia en Francisco de Eiximenis», *Anales del Seminario de Valencia*, núm. VII (1967), p. 5-182.

80. Jill R. WEBSTER, *Els franciscans catalans a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, 2000, p. 273.

81. Benedictus Maria REICHERT, *Chronica et chronicorum excerpta historiam Ordinis Predicatorum illustrantia*, Roma, In domo generalitia, 1904; el «Cronicó», de Pere d'Arenys, és publicat al mateix volum, p. 51-93.

El rei acudí al papa Urbà per als afers referents a Sardenya i a Sicília per realisme polític, ja que ambdues illes eren fidels a Urbà, però si aquest s'oposava als seus desigis sabia que, sense fer-li xantatge explícit, podia recórrer a Climent VII, que estava disposat a donar-li suport.⁸² Amb Climent VII negocià el 1382 amb intervenció del seu gendre el rei de Castella, un acord i concòrdia amb el duc d'Anjou.⁸³ El rei havia prohibit, com hem vist, que els seus súbdits ajudessin declaradament cap dels dos papes, però alguns el desobeïren. El corsari Pere Bernat estava al servei de Climent VII almenys des del desembre de 1378 i tres galeres del vescomte de Roda i dues del senescal de Provença formaren l'estol que portà Climent VII d'Itàlia a Provença. Ell mateix ho explica al seu *Viatge al Purgatori de Sant Patrici* i comenta que durant el viatge tingué ocasió de fer coneixença amb els cardenals i especialment amb Pero de Luna, que fou després el papa Benet XIII. També Jaume Rigolf i Jaume Marrades estigueren al servei de Climent VII.⁸⁴

JOAN I, REI. ABANDÓ DE LA POLÍTICA EXTERIOR DE PERE EL CERIMONIÓS

Tan bon punt Joan I succeí el seu pare, l'any 1387, s'afanyà a canviar la política d'indiferència en la qüestió del Cisma d'Occident; reuní una assemblea de teòlegs i juristes a Barcelona, el febrer de 1387, i, efectuada la consulta, donà l'obediència dels seus regnes al papa d'Avinyó, Climent VII. Era una de les primeres conseqüències de la seva francofilia, ja que aquest papa era francès i tenia el suport de França.⁸⁵

Quan Climent VII projectà, a finals de 1389, una expedició per passar a Itàlia i instal·lar-se a Roma, coincidint amb l'expedició que havia de dur Lluís II d'Anjou a Nàpols, Joan I li concedí tres galeres armades, de les quals fou nomenat capità Ramon de Perellós, vescomte de Roda, l'any 1390. L'expedició no es portà a terme i les galeres serviren per a participar en l'expedició contra Barbaria del duc de Borbó i també per a ajudar Lluís II d'Anjou, promès de la filla de Joan I, la infanta Violant.⁸⁶

82. Cf. totes les demandes que féu al papa de Roma el 1380, mitjançant l'ambaixada confiada a Francesc Marc: ACA, C, reg. 1266, f. 30v-31v i 32r (1380, gener, 16 i 27). Cf. també Henri BRESCH, «La Maison d'Aragon et le Schisme», p. 40-43.

83. ACA, C, reg. 1266, f. 65v-66r (1382, abril, 1, València).

84. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Noves dades per a la biografia de Ramon de Perellós», p. 215-230.

85. El reconeixement de Climent VII com a papa per Joan I fou publicat per Demetrio MANSILLA, «La documentación española del Archivo del "Castel S. Angelo" (395-1498)», *Anthologica Annua*, núm. 6 (1958), p. 285-448, doc. 187. Cf. també Martí de RIQUER, *Obras de Bernat Metge*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, 1959, p. 139-141 i 241-246; Bernat Metge inclogué a *Lo somni* una discussió entre el diable i Joan I en la qual el primer acusava el monarca d'haver estat fautor del Cisma quan donà l'obediència a Avinyó i l'acusà de no haver fet res perquè s'acabés.

86. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Documenti catalani sulla spedizione franco-ge-

Quan Climent VII morí, Joan I exhortà els membres del col·legi cardenal·lic, en general, i en particular el cardenal Pero de Luna, a aprofitar el moment per a extingir el Cisma.⁸⁷ Però, com que els cardenals al·legaren que només un papa podia portar a terme les negociacions necessàries, procediren a l'elecció i resultà elegit, l'any 1394, el cardenal d'Aragó, Pero de Luna, amb el nom de Benet XIII, amb la condició signada per gairebé tots els cardenals, inclòs Pero de Luna, que renunciarien al papat per propiciar la unió;⁸⁸ tractant-se d'un papa originari dels seus regnes, Joan I li prestà tot el seu suport i el 1395 li envià una ambaixada formada per Roger de Montcada, Pere de Berga i Bernat Metge.⁸⁹ Mentrestant, França havia començat els moviments per imposar la via de cessió i l'abdicació de tots dos papes per a posar fi al Cisma. Els ducs de Berry, de Borgonya i d'Orleans, tots prínceps de la casa de França, foren els encarregats de comunicar a Benet XIII la decisió presa per la cort francesa i també n'informaren Joan I. Davant de la negativa de Benet XIII a acceptar la via de cessió, començaren les amenaces, que causaren molt mal efecte.⁹⁰ Potser per aquest motiu, Joan I pensà que Benet XIII no podria romandre a Avinyó i envià una missatgeria a València per consultar què els semblava la visita i estada als seus regnes de Benet XIII; un dels missatgers fou Francesc Eiximenis.⁹¹

França intentà convèncer Joan I i Enric III de Castella i els fou enviat com a ambaixador francès Simon de Cramaud; alguns estudiosos creuen que Cramaud havia convençut Joan I de sumar-se a la via proposada per França per tal d'acabar el Cisma, que era la «via cessionis». En realitat, segons l'extens informe enviat a la seva esposa, no s'havia compromès a res; havia dit que s'ho pensaria i que no podia aconsellar el papa de renunciar sense deliberació prèvia i que, respecte a la petició que li havia estat feta que no l'acceptés als seus regnes i que el fes romandre a Avinyó, respongué que, quan havia accedit al tron, li havia ofert els seus regnes per estada i que, en cas que aquesta eventualitat es materialitzés, faria el que pertoqués a un bon príncep cristià,⁹² però Joan I morí pocs dies des-

59

---

novese», p. 213-261, concretament p. 228; cf. també Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Activitats polítiques i militars de Ramon de Perellós, autor del Viatge al Purgatori de Sant Patrici, durant el regnat de Joan I», a *Medievo Hispano. Estudios in memoriam del Prof. de Derek W. Lomax*, Madrid, Asociación Española de Estudios Medievales, 1995, p. 159-173, concretament p. 165-167 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/23408>>). Cf. els comptes de reparació d'una de les galeres capitanejades pel vescomte: Josep M. CASAS HOMS, «Reparació d'una galera l'any 1390», *Miscelánea de Textos Medievales*, núm. 2 (1974), p. 167-217.

87. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna, último papa de Aviñón (1387-1430)*, Barcelona, 1920, doc. III i IV, p. 448-449.

88. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 28-35.

89. Martí de RIQUER, *Obras de Bernat Metge*, p. 71-74 i 227-228.

90. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 37-49; Jeanne VIELLIARD i Robert AVEZOU, «Lettres originales de Charles VI conservées aux Archives de la Couronne d'Aragon à Barcelone», *Bibliothèque de l'École des Chartes*, núm. xcvi (1936), p. 317-373, p. 11 de l'extret, nota 1.

91. Andreu IVARS, «El escritor fr. Francisco Eximénez en Valencia», p. 322-331.

92. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 39-52; Jeanne VIELLIARD i Robert AVEZOU, «Lettres originales de Charles VI», p. 10-18 de l'extret; José GOÑI GAZTAMBIDE, «La embajada de Simon de Cramaud a Castilla en 1396», *Hispania Sacra*, núm. xv (1962), p. 165-176.

prés i fou succeït pel seu germà Martí l'Humà, fervent defensor dels drets de Benet XIII, parent de la seva esposa Maria de Luna.

La política envers les dues grans potències del nord, França i Anglaterra, també va canviar. Anglaterra havia estat l'aliada tradicional de la Corona catalanoaragonesa, mentre que Castella havia estat l'aliada de França; aquesta tradició s'havia trencat només durant la guerra de Pere el Cerimoniós amb Castella, a causa de l'aliança de Pere el Cruel amb Anglaterra, que havia obligat el rei Pere a buscar l'aliança francesa. Amb la instauració de la dinastia Trastàmara a Castella, les aliances havien tornat al seu estament habitual. Però Joan I també va trencar aquesta tradició i el mateix any del seu adveniment al tron, és a dir, el 1387, signà una aliança amb França.⁹³ Poc després, i per mediació del papa Climent VII, es va reconciliar amb els Anjou de Provença, pretendents al tron de Nàpols, que durant el regnat de Pere el Cerimoniós s'havien mostrat hostils. El mateix 1387 el vescomte Ramon de Perellós i Eimeric de Centelles iniciaren les negociacions per al matrimoni de la infanta Violant, filla de Joan I, amb Lluís (II) d'Anjou, que es clogueren el 1390. El prometatge se celebrà el 1392, amb grans dificultats per a reunir la part del dot que s'havia de lliurar llavors, afer en el qual intervingueren, entre altres, Francesc d'Aranda i, sobretot, Luchino Scarampi, però les noces no es van dur a terme fins al 1400.⁹⁴ Semblava que aquesta aliança havia de ser favorable per a l'expedició de l'infant Martí a Sicília del 1392, ja que podia rebre el suport dels Anjou, que s'havien apoderat de Nàpols (una empresa que no reeixí perquè no s'hi pogueren mantenir gaire temps, només fins al 1399).⁹⁵ L'interès de Climent VII per aquesta aliança s'explica perquè pensava que podria comptar amb bases a Sardenya, Sicília i Nàpols per tal d'instal·lar-se a Roma i guanyar la batalla del Cisma.

L'aliança amb França no va servir per a evitar l'atac de les tropes del comte d'Armanyac a terres catalanes l'any 1389. El comte, un vassall del monarca francès, reivindicava drets sobre el regne de Mallorca, que li havien estat cedits per la infanta Isabel de Mallorca, però probablement les seves aspiracions es li-

93. ACA, C, reg. 2012, f. 65r-68r (1387, març, 21), citat a Carme BATLLE I GALLART, «Els francesos a la Corona d'Aragó», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 10 (1980), p. 361-392, concretament p. 372.

94. Rafael OLIVAR BERTRAND, *Bodas reales entre Francia y la Corona de Aragón: Política matrimonial de los príncipes de Aragón y Cataluña con respecto a Francia en el siglo XIV*, Barcelona, 1947, p. 203-205; Rafael TASIS I MARCA, *Joan I, el rei caçador i músic*, Barcelona, Aedos, p. 217 i 285. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Activitats polítiques i militars de Ramon de Perellós», p. 160 i 162; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Un aragonés consejero de Juan I y de Martín el Humano: Francisco de Aranda», *Aragón en la Edad Media*, núm. XIV-XV, *Homenaje a la profesora Carmen Orcástegui Gros*, Saragossa, 1999, p. 531-562, concretament p. 536 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/21635>>); Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els italians a terres catalanes (segles XII-XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 10 (1980), p. 393-467, concretament p. 461 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/21635>>). Sobre la marxa de la núvia cap a Provença, l'any 1400: Jerónimo ZURITA, *Anales*, vol. 4, p. 857-858.

95. Alessandro CUTOLO, *Re Ladislao d'Angiò Durazzo*, Nàpols, Berisio, 1969, p. 111-127, 181-200 i 207-229.

mitaven a l'obtenció d'una indemnització per la renúncia a aquests drets, o a una mena de rescat per la retirada. Les companyies armanyaqueses van envair i saquejar l'Empordà, ocuparen Bàscara i van arribar fins a Girona. La terra fou defensada de moment per petites partides armades que hostilitzaven l'enemic, mentre es reunia l'exèrcit reial, operació sempre lenta i costosa; finalment, les tropes capitanejades per l'infant Martí pogueren contraatacar i els invasors hagueren de retirar-se, l'any 1390, encaçats fins a la frontera per l'exèrcit reial, amb el rei a la rereguarda. Joan I volgué que les companyies invasores fossin tractades com a bandes de lladres i que els presoners fossin morts o venuts com a esclaus; restà exclòs el rescat de les persones notables, almenys fins que acabés la guerra. Fins i tot ordenà al seu germà Martí que revoqués la prohibició que aquest havia adreçat als almogàvers perquè no degollessin els presoners, com feien. El caràcter més dur de Joan I queda patent en aquesta anècdota.⁹⁶

Si l'aliança amb França no va servir per a evitar aquesta invasió, malgrat que les autoritats franceses van adoptar algunes mesures per a contrarestar-la, potser va ser útil, l'any 1391, per a resoldre de manera favorable als interessos catalans la successió del comte de Foix, Gastó Febus, que havia designat hereu el rei Carles VI de França i que fou succeït, en canvi, pel seu parent més proper, el vescomte Mateu de Castellbò, noble de nissaga catalanooccitana, que es va casar l'any següent amb la infanta Joana, filla del primer matrimoni de Joan I.⁹⁷

Les relacions amb Castella també experimentaren una millora. Pere el Cerimoniós no havia perdonat mai als Trastàmara l'incompliment dels acords que havia pactat amb ells durant la guerra contra Pere el Cruel; en canvi, els seus fills van mostrar una actitud molt amistosa envers Castella, especialment durant el regnat de Joan I de Castella, casat amb una filla de Pere el Cerimoniós, la infanta Elionor. Però la mort prematura de Joan I de Castella va determinar un deteriorament d'aquestes relacions perquè, durant la minoritat d'Enric III, els regents de Castella temien una intervenció catalanoaragonesa en els afers d'aquest regne, a través del marquès de Villena i comte de Dènia, parent d'ambdós reis, que tenia extensos dominis a Castella des de la instauració d'Enric II, a qui havia ajudat a conquerir el tron. El marquès fou desposseït progressivament dels seus béns, rendes i drets a Castella, des del 1394, i aquesta qüestió produí malestar entre tots dos regnes, bé que Joan I es limità a fer protestes formals.⁹⁸

61

96. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XVI*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 1990, p. 277-279; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La organización militar», p. 130-131, 139-140, 150-151, 160-161, 176-177, 189, 192 i 222.

97. Joaquim MIRET I SANS, *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó, con datos inéditos de los condes de Urgell y de los vizcondes de Ager*, Barcelona, 1900, p. 267-270.

98. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La ruptura comercial amb Castella i les seves repercussions a València (1403-1409)», a *I Congreso de Historia del País Valenciano (València, 1971)*, vol. II, València, 1981, p. 671-682, concretament p. 671 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/24618>>); el mateix article es troba, traduït al castellà, a *Entre la paz y la guerra*, p. 521-536.

Joan I va mantenir també una bona amistat amb Navarra, país amb el qual va signar un tractat de delimitació de fronteres el 1388.⁹⁹

Les relacions amb el sultanat islàmic de Granada varen ser molt tenses. Les negociacions per a signar un tractat de pau fracassaren. Bé que fou signat pels representants del rei, el 1392, no arribà a ser confirmat. Els incidents fronterers, a les comarques d'Oriola, Elx i Alacant, foren constants i en algun moment es va témer que es produís la ruptura d'hostilitats. Malgrat que la frontera no era directa, els territoris de Múrcia eren poc extensos i no constituïen un aïllant segur. Els atacs pitares també dificultaren la navegació i el comerç català a les aigües del Mediterrani meridional.¹⁰⁰

La política mediterrània

Mentre l'infant Martí s'ocupava dels afers de Sicília, Joan I centrà la seva atenció a Sardenya, on la revolta de la jutgessa Elionor d'Arborea i del seu marit Brancaleone Doria amenaçava la continuïtat del domini català a l'illa. Quan el rei Pere va morir, s'havia acabat de negociar un acord amb Brancaleone, que es trobava presoner a Càller, i amb la seva esposa per tal de posar fi a la revolta de Sardenya. La mort de Pere el Cerimoniós va retardar la signatura de l'acord, que implicava la devolució de tots els llocs del rei ocupats pels Arborea fins al 1388.

62

L'alliberament de Brancaleone Doria es retardà fins al 1390 i la guerra, com era d'esperar, recomençà immediatament. Brancaleone recuperà en poc menys d'un any tot el que havia hagut de retornar. Per fer front a la nova revolta, Joan I intentà organitzar una expedició, entre 1392 i 1393, però no aconseguí portar-la a terme pel desgavell de les finances estatals i els abusos del cercle de cortesans propers al rei. Joan I esperava que l'infant Martí l'ajudaria des de Sicília, però la vasta revolta que hagué d'afrontar impedí que ell pogués ajudar ningú i més aviat era ell qui necessitava ajut. Per aquest motiu, l'expedició a Sardenya fou abandonada i les naus aplegades foren enviades en socors de l'infant Martí, bé que foren usades, també, per a reforçar les posicions catalanes a Sardenya i a Còrsega.¹⁰¹

Còrsega formava part, amb Sardenya, del regne creat per la Santa Seu per a Jaume II, però la dinastia catalanoaragonesa no havia fet efectiva aquesta sobirania; es limitava a ajudar el partit noble filocatalà, que en aquesta època era encapçalat per Arrigo Della Rocca, que el 1393 fou nomenat per Joan I llocti-

99. ACA, C, reg. 2012, f. 78r-87r (1388, maig, 27, Alcàsser).

100. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *La frontera amb l'islam*, p. 171-178.

101. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La guerra d'Arborea», p. 613-616, que recull la bibliografia anterior, per exemple: Ferran SOLDEVILA, «Una nota su Giovanni I d'Aragona e la Sardegna», *Archivio Storico Sardo*, núm. XXIV (1954), p. 425-435; Evandio PUTZULU, «La mancata spedizione di Giovanni I d'Aragona in Sardegna», a *Atti del VI Congresso internazionale di Studi Sardi*, vol. I, Càller, 1962, extret de 77 p.

nent seu a l'illa. Arrigo aconseguí derrotar els genovesos, que dominaven una bona part de l'illa, i un extens territori quedà sota el seu control.¹⁰²

Malgrat que Joan I havia signat un tractat de pau amb Gènova l'any 1390, les relacions entre genovesos i catalans foren força hostils en aquesta època. Tenien interessos enfrontats a Còrsega i a Sardenya, on els genovesos ajudaven els Arborea, rebels a la Corona catalanoaragonesa. A Sicília, la gran revolta contra l'infant Martí estigué a punt de provocar la guerra amb Gènova, el 1393, cosa que hauria fet més crítica la situació tant en aquesta illa com a Sardenya, atès que Gènova era una potència naval; però la tensió no derivà en guerra oberta, bé que els incidents marítics de cors i pirateria van proliferar.¹⁰³

Cal fer menció, encara, del fet que, a l'altre extrem del Mediterrani, es van perdre durant el regnat de Joan I els ducats catalans d'Atenes i Neopàtria, el 1387 i el 1390, per impossibilitat de trametre-hi ajuda. Desapareixien així els estats creats per la Gran Companyia Catalana d'Orient.¹⁰⁴

Sicília, un regne per a l'infant Martí

Des de ben jove, les activitats de l'infant Martí foren encaminades a fer valer els drets de la dinastia a Sicília. Martí havia heretat els drets de la mare a la Corona siciliana i el rei Pere li havia cedit els propis el 1380. Com ja he dit abans, el testament de Frederic II, fill de Pere el Gran i rei de Sicília, havia establert que la successió del regne passés a la branca primogènita de la dinastia barcelonina en cas de manca de descendència masculina en la seva. Però Frederic III de Sicília, cunyat del Cerimoniós, que morí el 1377, havia aconseguit que el papa reconegués els drets successoris de la seva filla Maria. Primer, el rei Pere i l'infant Martí intentaren fer valer els drets propis, però quan la reina Maria pervingué a mans del seu avi Pere el Cerimoniós, els plans per a Sicília canviaren i fou concertat el matrimoni del fill de l'infant Martí amb la reina Maria, mentre que l'infant es reservava per a ell el càrrec de vicari, que comportava el govern de l'illa. Des de llavors, es dedicà a preparar la reinstauració de Maria mitjançant llargues negociacions diplomàtiques amb els nobles i les ciutats de Sicília i l'apariament d'una flota i d'un exèrcit. L'expedició, però, hagué de ser ajornada fins al 1392, quan ja regnava el seu germà Joan I. La reina, el seu marit i l'infant desembarcaren a Trapani i foren acceptats per tres dels quatre vicaris que governaven l'illa. Només s'hi oposaren els Chiaromonte, però la presa de Palerm i l'execució d'Andrea Chiaromonte el juny de 1392, que havien de marcar la fi de la resistència,

63

102. Maria Giuseppina MELONI, «Arrigo della Rocca: Un nobile corso al servizio del re d'Aragona», *Medioevo: Saggi e Rassegne*, núm. 18 (1993), p. 9-26. També a *Estudis Castellonencs*, núm. 6 (1994-1995), *Miscel·lània en memòria del Prof. Josep Trenchs i Òdena*, p. 901-912.

103. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La pace del 1390 tra la Corona d'Aragona e la Repubblica di Genova», a *Miscellanea di Storia Ligure in memoria di Giorgio Falco*, Gènova, 1966, p. 157-191.

104. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient Català*, doc. DCI-DCXXX; Lluís NICOLAU D'OLWER, *L'expansió de Catalunya*, p. 104-105; Keneth M. SETTON, *Los catalanes en Grecia*, p. 132-164.

foren l'inici d'una vasta insurrecció, que exigí la tramesa de reforços des de Catalunya, reunits urgentment per Bernat de Cabrera i Maria de Luna, i el socors de l'estol preparat per Joan I per a Sardènia (1394). Amb aquests reforços, l'infant Martí aconseguí sotmetre, a poc a poc, la revolta. Quan, per mort del seu germà Joan I, esdevingué rei, el 1396, volgué romandre un any més a l'illa per tal de deixar-la pràcticament pacificada. Encara hi esclatà una revolta, l'any 1398, més reduïda, però fou ja la darrera.¹⁰⁵

EL REGNAT DE MARTÍ I L'HUMÀ

L'inici del seu regnat, a la mort sense successió masculina del seu germà, Joan I, fou complicat per l'absència del nou rei a Sicília, les pretensions successòries del comte de Foix, casat amb una filla de Joan I, i l'obstrucció de la reina vídua Violant. Però la reina Maria, com a lloctinent del seu marit, amb l'ajut dels diputats de Catalunya i dels consellers de Barcelona i més endavant d'un parlament convocat a Barcelona, aconseguí assegurar la successió. Hi hagué diverses negociacions diplomàtiques a França, a Navarra, a Castella i a Anglaterra, per tal de privar de suport internacional les pretensions successòries del comte de Foix.¹⁰⁶ Aquestes negociacions no pogueren impedir que el comte portés a terme la invasió de Catalunya amb un exèrcit notable, bé que només reeixí a entrar al seu senyoriu muntanyenc del vescomtat de Castellbò i no pas a altres senyorius més ben situats com Vic o Martorell, a l'entrada de Barcelona. El comte hagué de retirar-se per Aragó, d'on passà a Navarra per tal de tornar a Foix. Poc temps després morí i les seves reivindicacions foren oblidades.¹⁰⁷

64

105. Vincenzo D'ALESSANDRO, *Politica e Società nella Sicilia Aragonesa*, Palerm, Manfredi, 1963, p. 127-159; Alberto BOSCOLO, «L'affermazione aragonese in Sicilia», p. 365-375; F. P. VERRIÉ, «Maria de Sicilia o una armada en 1392», primera part, *De Sicilia a Barcelona*, segona part, *De Barcelona a Sicilia*, *Barcelona: Divulgación Histórica*, núm. II, p. 218-222 i 223-227; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La política siciliana de Pere el Cerimoniós», p. 35-40; Maria Rita LO FORTE SCIRPO, *C'era una volta una regina...*

106. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La sucesión de Juan I de Aragón por Martín I y la invasión del conde de Foix. La participación de Barcelona en la defensa de Cataluña (1396-1397)», a M. Isabel del VAL i Pascual MARTÍNEZ (dir.), *Castilla y el mundo feudal. Homenaje al profesor Julio Valdeón*, Valladolid, Junta de Castilla y León i Universidad de Valladolid, 2009, p. 381-396 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/24611>>); Maria Teresa FERRER I MALLOL, «El rapto de un embajador. Las embajadas a Navarra e Inglaterra de Ramon de Blanes en 1396 y la sucesión de Juan I de Aragón», a Eloísa RAMÍREZ VAQUERO i Roser SALICRÚ I LLUCH, *La Corona de Aragón y Navarra en la Baja Edad Media*, Pamplona, Universidad Pública de Navarra, 2010, p. 111-137; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els dos parlaments de 1396-1397», *Revista de Dret Històric Català*, núm. 8 (2008).

107. Joaquim MIRET I SANS, *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*, p. 272-298; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La sucesión de Juan I de Aragón por Martín I», p. 381-396.

*La lluita contra els corsaris barbarescos. Les dues croades
contra Barbaria (1398 i 1399)*

Un dels primers objectius del rei Martí, un cop retornat a Catalunya, fou lluitar contra el cors barbaresc que amenaçava el litoral català. Els anys 1398 i 1399, València i Mallorca organitzaren una croada contra Barbaria, com a resposta al barreig de Torreblanca (Maestrat), l'any 1397, per corsaris sarraïns capitanejats, sembla, per un cristià renegat anomenat Fuster.¹⁰⁸ Barcelona no hi pogué participar perquè tenia prou càrrec amb les operacions militars previstes per a ocupar el vescomtat de Castellbò, pertanyent al comte de Foix, per ordre del rei Martí. L'estol croat atacà i saquejà Tedelis (Tremissèn) i de tornada, com ja hem dit, intentà auxiliar el papa Benet XIII, assetjat al seu palau d'Avinyó per tropes franceses, però no pogué remuntar el Roine per excés de calat; així i tot, va contribuir amb la seva presència a millorar la situació del papa. Un segon estol croat fou organitzat el 1399 per atacar Bona, ara amb menys èxit.¹⁰⁹

Els incidents piràtics constants amb els països del Magrib obligaren no solament a fer una demostració de força, sinó també a negociar; la iniciativa sortí dels països del Magrib, que temien noves accions bèl·liques, però tampoc no estaven disposats a acceptar qualsevol tracte. Hi hagué negociacions amb els benimerins del Marroc el 1399, preocupats per les dues croades portades a terme contra el nord d'Àfrica, però les tensions i els incidents durant les negociacions impediren de concertar un tractat de pau.¹¹⁰ També fracassaren les negociacions amb el rei de Tremissèn, on l'anarquia existent les allargà. En canvi, fou signat finalment un acord amb Tunis el 1403.¹¹¹

Més endavant, cap al 1406, el problema de la pirateria islàmica als mars

65

108. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Piero da Rabat catelano, corsaro crudelissimo», de la novel·la *LIV* de Giovanni Sercambi, és Pere Fuster, corsari valencià renegat?, a Germà COLÓN, Tomàs MARTÍNEZ i Maria Pilar PEREA (ed.), *La cultura catalana en projecció de futur: Homenatge a Josep Massot i Muntaner*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2004, p. 215-222 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/23803>>).

109. Andreu IVARS, *Dos creuades valenciano-mallorquines a les costes de Berberia, 1397-1399: Estudi documentat*, València, 1921; Jaume SASTRE MOLL, «Aportación mallorquina a la Armada Santa», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. 37 (1979), p. 167-199 i 485-518; Andrés DÍAZ BORRÁS, *Los orígenes de la piratería islámica en Valencia: La ofensiva musulmana trecentista y la reacción cristiana*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 1993, p. 142-201.

110. María Dolores LÓPEZ PÉREZ, *La Corona de Aragón y el Magreb en el siglo XIV (1331-1410)*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 1995, p. 114-115; Andrés DÍAZ BORRÁS i Rafael CARIÑENA, «Aportación al estudio de las relaciones entre el reino de Valencia y el Magreb occidental a finales del siglo XIV: el incidente diplomático entre Ali Abenamacor de Fez y el baile de Orihuela (1399)», a *II Congreso Internacional El Estrecho de Gibraltar (Ceuta, 1990)*, vol. 3, Madrid, UNED, i Ceuta, Ayuntamiento de Ceuta, 1995, p. 115-131. Cf. també Andreu IVARS, *Dos creuades*, p. CXXXII.

111. Estanislaou de K. AGUILÓ, «Pau feta entre els reys de Aragó y de Sicília de una part y el rey de Tunis de l'altre (1403)», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, núm. IX (1901-1902), p. 350-355; Mariano ARRIBAS PALAU, «Une lettre de Martin l'Humain à Abou Faris de Tunis», *Ibla*, núm. III (1953), p. 349-356; María Dolores LÓPEZ PÉREZ, *La Corona de Aragón y el Magreb*, p. 160-166.

catalans tornà a ressorgir amb l'atac a Barenys per part de corsaris barbarescos i s'inicià la reflexió sobre la necessitat de dissenyar una nova política de defensa.¹¹²

Les relacions amb Granada quedaren regulades l'any 1405 en un tractat destinat a millorar les condicions de comerç i pas marítim a favor dels mercaders i els navegants catalans i de contenir el bandolerisme fronterer. Malgrat que no hi havia frontera directa, almogàvers i saltejadors, els anomenats collerats, travessaven Múrcia per a fer ràtzies, robar bestiar i captivar persones tant a les terres meridionals valencianes com a les comarques septentrionals del sultanat de Granada. Els almogàvers granadins trobaven la complicitat dels sarraïns autòctons, residents a les comarques d'Elx i Oriola, i amb aquest pretext els almogàvers cristians no s'estaven de raptar els sarraïns autòctons per demanar-ne rescat. Per tal de posar ordre a les terres de la frontera meridional valenciana, fou necessari constituir unes germandats de les comunitats cristianes i de les musulmanes, basades en la responsabilitat solidària de la comunitat cristiana envers la sarraïna i viceversa, per tal de buscar i rescatar els captius dels uns i dels altres.¹¹³ Eiximenis es refereix en alguna ocasió a aquest problema del bandolerisme fronterer en el seu *Regiment de la cosa pública* i també a molts altres aspectes de la convivència entre cristians i sarraïns; sovint són opinions d'una gran duresa.¹¹⁴

Quan Castella inicià la guerra amb Granada, la Corona catalanoaragonesa no pogué ajudar-hi perquè el tractat de 1405 encara era vigent, però facilità l'aprovisionament de l'exèrcit castellà i no posà obstacles a la participació en la guerra de nombrosos súbdits seus.¹¹⁵

Les relacions amb els estats cristians

Després de les dues demostracions de força dirigides contra els corsaris barbarescos, que atacaven els vaixells i les costes catalanes, valencianes o mallor-

112. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La defensa marítima catalana contra el cors barbaresc: La reacció després del saqueig de Barenys (1406)», a Maria Teresa FERRER I MALLOL, Josefina MUTGÉ i Manuel SÁNCHEZ (ed.), *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la baixa edat mitjana*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 2005, p. 101-134 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/17685>>).

113. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *La frontera amb l'islam*, p. 178-222.

114. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, text, introducció, notes i glossari de Daniel de Molins del Rei, Barcelona, Barcino, 1927, col·l. «Els Nostres Clàssics», núm. XIII, p. 18-19: «que los cullerats hi sien perseguits fins a la mort e aquells que els favoregen axí mateix, en la terra»; ja vaig comentar aquest passatge a Maria Teresa FERRER I MALLOL, *La frontera amb l'islam*, p. 52, en parlar del delictes de collera i dels collerats. Cf. també Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Frontera, convivència y proselitismo entre cristianos y moros en los textos de Francesc Eiximenis y de san Vicente Ferrer», a José María SOTO RÁBANOS (coord.), *Pensamiento medieval hispano: Homenaje a Horacio Santiago-Otero*, Madrid, CSIC, Junta Castilla y León i Diputación de Zamora, 1998, p. 1579-1600. Cf. igualment en aquest mateix homenatge: Josep PUIG MONTADA, «Francesc Eiximenis y la tradición antimusulmana peninsular», p. 1551-1577, especialment p. 1568-1577.

115. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *La frontera amb l'islam*, p. 182-186.

quines, calia actuar també contra els corsaris cristians, sovint catalans o amics, que causaven grans perjudicis al comerç català i al d'altres països veïns i eren la causa de tensions amb aquests estats. L'arrel del problema era la manca de diners de la Corona per a pagar amb regularitat els soldats que defensaven les places catalanes a Sardenya. Aquestes places, doncs, protegien els corsaris que les abastien amb llurs preses o feien desviar cap a l'illa els vaixells catalans o d'altres nacions a fi que llur càrrega fos confiscada i destinada a la defensa, amb la promesa que la Corona els indemnitzaria. Com a conseqüència, els vaixells catalans havien de sofrir, a més de les desviacions, les represàlies de les nacions perjudicades pels atacs dels corsaris.¹¹⁶

Per tal de solucionar aquest problema, el rei reuní a Tortosa un parlament de les ciutats marítimes dels seus regnes, que li van concedir un donatiu controlat per elles per defensar durant tres anys les posicions catalanes a Sardenya, reduïdes a l'Alguer, Càller i Longosardo per la vasta revolta acabada pels jutges d'Arborea. Posaren, però, algunes condicions: que s'acabés la protecció als corsaris, es reformés el govern de Sardenya i fossin expulsats els mercaders italians que operaven a terres catalanes, acusats de fer operacions bancàries internacionals que repercutien en dany de l'economia catalana i de fer una competència ruïnosa als mercaders autòctons. Aquesta darrera concessió va durar escassament un any; el rei, pressionat pels productors de matèries primeres, llana, gra, safrà, etc., que els consideraven uns bons clients, decretà el 1402 la llibertat de comerç dels italians sota algunes condicions i amb l'obligació de pagar un impost especial.¹¹⁷

El parlament de les ciutats marítimes de 1400 va promoure també la negociació d'un nou tractat de pau amb Gènova (1402), a fi de tallar la guerra en cors endèmica entre catalans i genovesos i l'ajut d'aquests als rebels sards i dels catalans als nobles corsos enfrontats a Gènova.¹¹⁸ Però les relacions amb Gènova

67

116. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La conquesta de Sardenya i la guerra de cors mediterrani» / «La conquista della Sardegna e la guerra di corsa nel Mediterraneo», a *Els catalans a Sardenya / I Catalani in Sardegna*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, i Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, 1985, p. 35-40. Cf. també Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els corsaris castellans i la campanya de Pero Niño al Mediterrani. Documents sobre El Victorial», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 5 (1968 [1970]), p. 265-338 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/24685>>), traducció al castellà a: Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Corsarios castellanos y vascos en el Mediterráneo medieval*, Barcelona, CSIC, Institució Milà i Fontanals, 2000, p. 9-98. Cf. també en aquest mateix volum: Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Vida, aventuras y muerte de un corsario castellano: Diego González de Valderrama alias Barrasa († 1410)», p. 99-242.

117. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Barcelona i la política mediterrània catalana: el Parlament de 1400-1401», a *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona*, p. 427-443; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Els italians a terres catalanes», p. 418-423.

118. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Antecedenti e negoziazione della pace di 1402 fra la Corona catalano-aragonesa e Genova: un tentativo per finire la guerra in corsa», *Archivio Storico Sardo*, núm. xxxix (1998), *Studi in memoria del Prof. Giancarlo Sorgia*, p. 99-138 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/24277>>); Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Il partito filocatalano in Corsica dopo la morte di Arrigo della Rocca», *Medioevo: Saggi e Rassegne* (Càller), núm. 24 (2001), p. 65-87.

continuaren tenses, amb nombrosos incidents marítims, i entraren en fase prebèlica entre 1408 i 1409, quan s'inicià l'expedició a Sardenya de Martí el Jove des de Sicília i arribà a l'illa la flota des de Catalunya.¹¹⁹ Aquests esdeveniments determinaren la fi del domini francès a Gènova, que havia forçat l'entesa amb la Corona catalanoaragonesa, i un canvi d'aliances també a Itàlia; Gènova, fins llavors aliada de Lluís II d'Anjou, que també ho fou dels catalans, passà a aliar-se amb l'enemic tant d'aquests com de Lluís II, Ladislau d'Anjou-Durazzo, exactament el que preveïen els mercaders el 1408.¹²⁰

Pel que fa als veïns, Martí l'Humà confirmà, el 1399, la pau amb Navarra.¹²¹ A l'entrevista de totes dues famílies reials a Cortes-Mallén el 1402, fou negociat, a més, el matrimoni de Martí el Jove, vidu ja de Maria de Sicília, amb Blanca de Navarra.¹²²

El tractat amb França signat per Joan I el 1387, al qual ja ens hem referit, continuà vigent durant el regnat de Martí I. Les relacions, però, estigueren sotmeses a les tensions derivades del Cisma, qüestió de la qual parlarem seguidament, i patiren pel problema de les represàlies mútues, concedides perquè els damnificats en els nombrosos incidents marítims o terrestres tinguessin l'oportunitat de rescabalar-se de la pèrdua soferta. L'any 1406 fou signat un tractat entre la Corona catalanoaragonesa i França per a regular les represàlies mútues, que eren font de tensions entre tots dos estats; totes les represàlies foren anul·lades i substituïdes per un impost sobre les mercaderies, a fi d'indemnitzar els perjudicats.¹²³

Les relacions amb Castella varen ser bones, en general, malgrat el litigi per la confiscació del patrimoni del marquès de Villena a Castella. L'impost de la «quema» sobre el comerç mutu, que també era un dret per a indemnitzar els perjudicats en els incidents entre tots dos estats, originà una querella; el desacord sobre aquest impost, que Castella volia suprimir, portà al tancament de fronteres de 1403 a 1409, any en què se signà un tractat per a resoldre-ho. De tota manera, la frontera ja s'havia obert des de 1407, provisionalment, per a facilitar el proveïment de l'exèrcit castellà durant la guerra amb Granada.¹²⁴

119. Alberto BOSCOLO, *La politica italiana di Martino il Vecchio, re d'Aragona*, Pàdua, Cedam, 1962, p. 101-184; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Dos registres de l'«Officium Maris» de Gènova (1402-1403, 1408-1410)», a *Atti del I Congresso Storico Liguria-Catalogna (Bordighera-Genova, 1969)*, Bordighera, 1974, p. 248-348, especialment p. 254-259 i 337-348.

120. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Dues cartes en català des de Ciutadella a la companyia Datini de Mallorca (1405-1408)», *Randa*, núm. 10 (1980), *Homenatge a Francesc de B. Moll*, 2, p. 81-97, especialment p. 87-88 (consultable en text complet a <<http://hdl.handle.net/10261/24280>>).

121. Jerónimo ZURITA, *Anales*, vol. 4, p. 855.

122. Jerónimo ZURITA, *Anales*, vol. 4, p. 855 i 864-867; Salvatore TRAMONTANA, «Il matrimonio con Martino: il progetto, i capitoli, la festa», *Príncipe de Viana*, núm. LX-216 (1999), *Jornadas sobre Blanca de Navarra*, p. 13-23.

123. Carme BATLLE I GALLART, «Els francesos a la Corona d'Aragó», p. 375-376.

124. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La ruptura comercial amb Castella i les seves repercussions», p. 671-682; Máximo DIAGO HERNANDO, «La “quema”. Trayectoria histórica de

L'expedició a Sardenya

Al final del regnat, es portà a terme l'expedició a Sardenya per a lluitar novament contra la revolta dels Arborea, ara encapçalats pel vescomte de Narbona.¹²⁵ En principi, era un afer intern de la Corona catalanoaragonesa, però de fet havia estat sempre un afer internacional per la implicació de Gènova en la revolta sarda i ara també del vescomte de Narbona, com a hereu dels drets d'una Arborea. Hi hagué una primera expedició de Martí el Jove, amb la seva gent des de Sicília, el 1408, i una segona expedició des de Catalunya, preparada pel seu pare, Martí l'Humà, el 1409.¹²⁶ Hi col·laborà un cos d'exèrcit format per cent homes d'armes, cent pillards i cent patges tramesos pel papa Benet XIII, sota el comandament de Joan de Luna.¹²⁷ L'expedició tingué conseqüències greus; en primer lloc, com ja hem dit, originà l'estat de guerra amb Gènova; no hi hagué declaració de guerra, però, a la pràctica, s'entrà en una situació de guerra oberta.

La conseqüència més greu fou, però, la mort de Martí el Jove, de malaltia, després d'obtenir la victòria de Sanluri sobre els sards, com és ben sabut. Martí l'Humà heretà el regne de Sicília, que s'integrà a la Corona catalanoaragonesa, i s'obrí el problema successori, ja que Martí el Jove no tenia fills legítims i el seu pare no tenia altres fills.¹²⁸

La política de Martí I respecte al Cisma d'Occident

El Cisma d'Occident fou un problema central de la política internacional del rei Martí l'Humà, que era, com el seu germà, partidari dels papes instal·lats a Avinyó. Aquesta inclinació es veié reforçada pel fet que el papa que ocupava llavors el solí a Avinyó, Benet XIII, era natural dels seus regnes i parent de la seva muller.¹²⁹ Cal tenir present, però, que, malgrat la seva militància avinyonesa,

---

un impuesto sobre los flujos comerciales entre las Coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 30, núm. 1 (2000), p. 91-156.

125. Cf., sobre la família dels vescomtes de Narbona, el seu parentiu amb els jutges d'Arborea i les seves aspiracions a la successió d'aquests: Luisa D'ARIENZO, *Documenti sui visconti di Narbona e la Sardegna*, vol. I, Pàdua, CEDAM, 1977, p. XI-XXII i 3-5; Luciano GALLINARI, «Guglielmo III di Narbona, ultimo sovrano di Arborea, e la guerra dei Cent'anni», *Medioevo: Saggi e Rassegne*, núm. 18 (1993), p. 91-121.

126. Alberto BOSCOLO, *La politica italiana di Martino il Vecchio*, p. 101-138.

127. ACA, C, reg. 2185, f. 73r-74r (1409, octubre, 30, Bellesguard).

128. Alberto BOSCOLO, *La politica italiana di Martino il Vecchio*, p. 125-146. Cf. també Alberto BOSCOLO, «L'impresa di Martino il Giovane in Sardegna», a *Medioevo aragonese*, Pàdua, 1958; Alberto BOSCOLO, *Martí el Jove a Sardenya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1962, col·l. «Episodis de la Història», núm. 34.

129. Sobre Benet XIII, cf. Martín de ALPARTIL, *Chronica actitatorum temporibus domini Benedicti XIII*, ed. a cura de F. Ehrle, Paderborn, 1906, i també la traducció, molt útil, Martín de ALPARTIL, *Cronica actitatorum temporibus Benedicti Pape XIII*, edició i traducció de José Ángel Sesma Muñoz i María del Mar Agudo Romeo, Saragossa, Gobierno de Aragón, Centro de Documentación Bibliográfica Aragonesa, 1994; Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna. Benedicto XIII, el Papa*

havia procurat, com a regent del seu fill Martí, casat amb la reina de Sicília, mantenir a l'illa una prudent política eclesiàstica encaminada a no enfrontar-se amb la clerecia siciliana, urbanista, i a anar-hi infiltrant a poc a poc elements partidaris d'Avinyó.¹³⁰

Malgrat que, abans i després d'ésser elegit papa, Benet XIII s'havia compromès a facilitar la fi del Cisma mitjançant la via de cessió, és a dir, la renúncia a la tiara, hi oposà tota mena d'obstacles quan els reis de França, d'Anglaterra i de Castella començaren a pressionar-lo, l'any 1397, perquè renunciés. Buscà el suport del rei Martí l'Humà, que llavors tornava de Sicília i el visità a Avinyó, remuntant el Roine amb les seves galeres; el monarca s'esforçà a reconciliar els cardenals, que estaven revoltats, amb el papa.¹³¹ La visita del rei al papa alarmà la ciutat de Barcelona, que temia que, per raons de seguretat, el papa no volgués refugiar-se als estats de la Corona catalanoaragonesa, i envià missatgers al rei perquè no li ho acceptés, argumentant que dificultaria la fi del Cisma i que provocaria l'enemistat amb França i amb altres estats; de tota manera, si calia prendre mesures per a garantir la seguretat del papa, primer calia que el rei consultés els seus súbdits.¹³² També la reina Maria, malgrat que era parenta del papa, desaconsellà al rei que el portés als seus regnes perquè li semblava desconvenient i perillós i l'avisà que els seus súbdits hi estaven en contra.¹³³ Un cop retornat el rei Martí, Francesc Climent, ardiaca del Penedès, enviat pel papa al rei, informà la ciutat de Barcelona, el 10 de juliol de 1397, del que havien tractat el monarca i el papa sobre la unitat de l'Església.¹³⁴ El rei Martí posà immediatament en pràctica un dels acords a què havia arribat amb Benet XIII durant la seva estada a Avinyó i envià una ambaixada a Itàlia amb un objectiu doble: al rei Ladislau de Nàpols amb ofertes d'amistat i propostes per a resoldre alguns punts, en el llarg enfrontament amb la casa d'Anjou, i al papa de Roma amb la proposta que enviés un cardenal a Barcelona, on podria discutir amb un cardenal de Benet XIII una sortida al Cisma. L'ambaixada fou formada pel noble Pere de Queralt, camarlenc; Jaume Dentí, doctor en lleis i jutge de la cúria major de Sicília, i David Lercaro, genovès i mestre portolà de Sicília. El papa Bonifaci IX concedí d'enviar un representant, que fou finalment l'arquebisbe de Messina, que no arribà a

---

Luna: Muestra de documentación histórica aragonesa en conmemoración del sexto centenario de la elección papal de Don Pedro Martínez de Luna (Aviñón, 28 septiembre 1394), Saragossa, Gobierno de Aragón, Centro de Documentación Bibliográfica Aragonesa, 1994. Cf. també la col·lecció documental reunida per Ovidio CUELLA ESTEBAN, *Bulario aragonés de Benedicto XIII*, I, *La curia de Aviñón (1394-1403)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2003; Ovidio CUELLA ESTEBAN, *Bulario aragonés de Benedicto XIII*, 2, *La curia itinerante (1403-1411)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2005.

130. Henri BRESCH, «La Maison d'Aragon et le Schisme», p. 37-51.

131. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 53-56.

132. AHCB, Llibre del Consell, 27, f. 87r (1397, abril, 3), publicat per F. Ehrle a Martín de ALPARTIL, *Chronica actitatorum*, p. 284-285, però amb la data equivocada de 17 d'abril. El document es troba a la col·lecció documental de la tesi de llicenciatura de Maria Teresa FERRER I MALLOL, *La ciudad de Barcelona durante el reinado de Martín el Humano*, vol. II, 1963, doc. 31, inèdita.

133. ACA, C, reg. 2110, f. 53r-v (1397, abril, 3, Barcelona).

134. Ídem, f. 98v, doc. 41.

Barcelona fins a la fi del 1399.¹³⁵ El rei Martí també adreçà dues ambaixades a Castella, una confiada a Vidal de Blanes i a Ramón de Francia, immediatament després del seu retorn, i una altra, el mes d'octubre del mateix any 1397, confiada al jurista aragonès Ramón de Francia, que no sembla que aconseguissin gaire èxit.¹³⁶

Mentrestant, França promovia, l'any 1397, l'ambaixada dels tres reis, d'Anglaterra, de França i de Castella, primer al papa Benet XIII i després al papa de Roma per tal de convèncer-los que adoptessin la via de cessió per a tancar el Cisma i recuperar la unitat de l'Església; l'ambaixada fracassà tant a Avinyó com a Roma.¹³⁷

Després del fracàs d'aquesta iniciativa, el rei de França envià una ambaixada al rei Martí per tal de convèncer-lo de pressionar Benet XIII retirant-li les rendes i el dret a proveir beneficis. També Benet XIII envià una ambaixada al mateix rei per a contrarestar la del rei de França. El darrer dia del 1397, el rei comunicava als consellers i al Consell de Cent de Barcelona que una ambaixada del rei de França es dirigia a la seva cort per a tractar de la unió de l'Església i els demanava que li enviessin dos bons juristes i els clergues més savis de la ciutat perquè l'assessoressin en la resposta que havia de donar. La mateixa petició fou feta a altres ciutats: Girona, Lleida, Perpinyà, València, Tortosa, Xàtiva i Morella.¹³⁸ El 17 de gener, el Consell de Cent de Barcelona decidí enviar els dos juristes demanats pel rei; foren elegits Pere Pasqual, que ja era a Saragossa per altres afers, i Bernat Despont, que era a Lleida per a tractar la manera de portar a terme l'ocupació del vescomtat de Castellbò, que pertanyia al comte de Foix.¹³⁹ El rei demanà també doctors o juristes als capítols de Barcelona, Girona, Lleida, València, Tarragona, la Seu d'Urgell, Vic, Tortosa i algun altre.¹⁴⁰ També féu la mateixa demanda als religiosos, però adreçant-se directament a personalitats destacades. Francesc Eiximenis fou un dels invitats pel rei a acudir a la cort com a teòleg expert per tal d'assessorar-lo en la mateixa qüestió.¹⁴¹ Altres religiosos invitats foren mestre P. de Casesgemmes, provincial dels agustins; mestre Arnau Despuig, de l'orde de predicadors de Barcelona; mestre Tomàs Olzina, provincial dels frares menors; mestre Pere Albert, de l'orde de Santa Maria del Carme de València; mestre Vicent Agrendat, de l'orde dels agustins de València; mestre Antoni Canals, de l'orde de predicadors de València, i mestre Nicolau Costa, de l'orde de frares menors de Barcelona. El rei també demanà al marquès

135. Sobre aquestes ambaixades: ACA, C, reg. 2289, f. 60r-63r, publicat per F. Ehrle a Martín de ALPARTIL, *Chronica scitatorum*, p. 254-260. Cf., també, ACA, C, reg. 2167, f. 22r (1397, juliol, 29, Barcelona); Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 56-58.

136. F. Ehrle a Martín de ALPARTIL, *Chronica acitatorum*, p. 262-266; Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ, *Castilla, el Cisma y la crisis conciliar (1370-1440)*, Madrid, CSIC, 1960, doc. 43-45, p. 208-223.

137. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 51-53 i 58-63. Cf. també Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ, *Castilla, el Cisma*, p. 33-39.

138. ACA, C, reg. 2240, f. 22v i 23r (1397, desembre, 31).

139. AHCB, Llibre del Consell, 27, f. 138v (1398, gener, 17) i 39r.

140. ACA, C, reg. 2240, f. 23r-v (1397, desembre, 31).

141. Andreu IVARS, «El escritor fr. Francisco Eximénez en Valencia», p. 322-331.

de Villena i al comte d'Urgell que anessin a la cort per aconsellar-lo.¹⁴² A més, envià els seus consellers Ramon de Blanes, algutzir, i Pere de Sant Martí, advocat fiscal, per a tractar de la unió de l'Església i d'alguns altres afers, i també n'envià a València.¹⁴³

L'ambaixada del rei de França no aconseguí el resultat desitjat i, el juliol de 1398, França, Castella i Navarra abandonaven la causa de Benet XIII, com també ho van fer els cardenals d'aquest papa.¹⁴⁴ El rei Martí envià una ambaixada, el mes d'octubre, al papa, al rei de França, als ducs i a la ciutat de París; era formada per l'abat de Ripoll, el noble Guerau de Cervelló, mestre Pere Marí i el doctor en lleis barceloní Pere Sacalm, ambaixada que s'allargà durant una bona part de 1399.¹⁴⁵

Les mesures conciliadores del rei Martí i la seva activitat diplomàtica a les corts de França, Castella, Navarra i dels Anjou de Provença fracassaren i s'iniciaren les hostilitats contra Benet XIII; el palau papal d'Avinyó fou assetjat i atacat. Tampoc no devia estar gaire satisfet de l'actitud de Benet XIII perquè el mes d'agost de 1398 ordenà als cònsols de Cotlliure que, si el papa intentava refugiar-se a la ciutat, fugint d'Avinyó, no l'acollissin,¹⁴⁶ però el novembre revocava una ordre similar enviada als consellers de Barcelona i els manava, ben al contrari, que si el papa s'hi refugiava, l'acollissin «segons que la sua dignitat apostolical e condició requeren».¹⁴⁷

El rei Martí, en vista de la manca de resultats de les seves negociacions i de la difícil situació en què es trobaven el papa i els catalans que eren amb ell a Avinyó, es decidí a trametre al papa l'ajut de la primera armada valencianomallorquina que acabava de fer un raid contra Barbaria, el setembre de 1398; després, al novembre, canvià d'opinió perquè li semblà que potser resultaria perjudicial.¹⁴⁸ No fou fins a començament de 1399 que es planejà l'anada a Avinyó de l'armada que llavors havia tornat d'Àfrica, a petició de Benet XIII, mitjançant el cardenal de Tarassona i el cubiculari del papa, Francesc Climent. El papa es comprometia a pagar 36.000 florins del cost de l'armada; la flota es completà amb almenys dues galeres de Barcelona i també tres galeres, una galiota i vuit llenys de Cot-

142. ACA, C, reg. 2240, f. 23r-v (1397, desembre, 31).

143. ACA, C, reg. 2240, f. 22v i 23v (1397, desembre, 31, Saragossa).

144. Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ, *Castilla, el Cisma*, p. 39-41.

145. ACA, C, reg. 2290, f. 10r-16r (1398, octubre, 6), 27r, 33r (1398, desembre, 4 i 18), 49v (1399, març, 19), 69v (1399, juliol, 11) i 77r-v (1399, agost, 30), publicat per F. Ehrle a Martín de ALPARTIL, *Chronica actitatorum*, p. 270-282.

146. Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari del rey en Martí (1396-1410)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, núm. IV (1911-1912), p. 81-184, i V (1913-1914), p. 515-654, concretament p. 124 del primer dels volums mencionats.

147. ACA, C, reg. 2290, f. 23v (1398, novembre, 12, Saragossa), publicada per F. Ehrle a Martín de ALPARTIL, *Chronica actitatorum*, p. 284.

148. ACA, C, reg. 2240, f. 136v (1398, setembre, 28), publicat per Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari», p. 125; reg. 2290, f. 23r (1398, octubre, 29) i 32v (1398, novembre, 17), publicat per F. Ehrle a Martín de ALPARTIL, *Chronica actitatorum*, p. 283-284 i 286.

lliure i segurament altres aportacions de diferents ports.¹⁴⁹ Finalment, el 10 de gener de 1399, l'armada valencianomallorquina es presentà a la desembocadura del Roine i intentà remuntar el riu per arribar a Avinyó i alliberar el papa, malgrat les disposicions en contra del rei de França, però els vaixells no van poder remuntar el riu, perquè les aigües eren baixes i el calat dels vaixells excessiu. Només pogueren arribar fins a Lausac, prop de Tarascó; hi romangueren tres mesos, per si la situació millorava; finalment, hagueren de desistir i retornar el 3 de març de 1399.¹⁵⁰ De tota manera, estemordiren els revoltats, que van abandonar el setge. El rei de França garantí la persona del papa i els seus servidors. Malgrat això, el papa continuà durant quatre anys tancat al palau d'Avinyó.

En una carta al rei de Castella, del juliol de 1399, el rei Martí remarcava la inutilitat de la sostracció d'obediència perquè els fidels a l'altre papa no havien pas seguit l'exemple i li demanava que retornés l'obediència al papa, puix que aquest havia acceptat finalment la via de renúncia tal com França volia. El rei anuncià també que demanaria al rei de França que retornés l'obediència al papa per mitjà dels seus ambaixadors, que encara eren en aquest país.¹⁵¹

L'actitud del monarca respecte als avinyonesos no fou tan pacient i decidí que havien de pagar per haver vexat els catalans durant aquells dos anys. El 18 d'abril de 1400 el monarca comunicà als seus ambaixadors a la cort papal d'Avinyó que havia manat a tots els seus súbdits, clergues o no, que sortissin d'aquesta ciutat i que pensava tractar els avinyonesos com ells havien tractat els seus súbdits. Advertí, a més, que si els seus súbdits eren molestats abans de complir el seu manament prendria represàlies contra els avinyonesos, als quals havia manat que sortissin dels seus regnes amb els seus béns. A més, amenaçà que embargaria les rendes que els cardenals rebels percebien dels seus beneficis catalans i aragonesos.¹⁵²

La situació dels catalans a Avinyó arribà a ser molt delicada; el 1401 hi hagué nombrosos motins contra ells i foren perseguits pel carrer.¹⁵³ Per això, el 18 de gener el rei manava a Francesc de Blanes, Mateu de Loscos i altres oficials reials i a Lluís Samorera, ciutadà de Barcelona, que confisquessin tots els béns de ciutadans d'Avinyó i que els expulsessin de les seves terres.¹⁵⁴ Aquesta mesura no

149. ACA, C, reg. 2290, f. 38r-v (1399, gener, 5, Saragossa), publicat per F. Ehrle a Martín de ALPARTIL, *Chronica actitatorum*, p. 286-288; Andrés DÍAZ BORRÁS, *Los orígenes de la piratería islámica*, p. 184-186; Marie-Claude MARANDET, «Benoît XIII dans les sources perpignanaises: l'expédition de secours de 1398», a Hélène MILLET (dir.), *Le concile de Perpignan (15 novembre 1408 - 25 mars 1409). Actes du Colloque International (2008)*, número monogràfic d'*Études Roussillonaises*, núm. XXIV (2009-2010), p. 37-46.

150. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 83-85.

151. ACA, C, reg. 2290, f. 65v (1399, juliol, 15), 77r-v (1399, agost, 30), 99v-100r (1399, octubre, 15), 101r-v (1399, octubre, 15) i 108v-109r (1399, novembre, 14), publicat per F. Ehrle a Martín de ALPARTIL, *Chronica actitatorum*, p. 280-282, 289-290, 301-303 i 310-312.

152. ACA, C, reg. 2291, f. 92r, publicat per F. Ehrle a Martín de ALPARTIL, *Chronica actitatorum*, p. 291-292.

153. Martín de ALPARTIL, *Chronica actitatorum*, publicat per F. Ehrle, p. 115-116 i 124-125.

154. ACA, C, reg. 2244, f. 119v, citat per Carme BATLLE I GALLART, «Els francesos a la Corona d'Aragó», p. 378.

agradà els consellers de Barcelona, que es van afanyar a protestar, però el rei els recordà que les darreres mesures contra els avinyonesos havien estat preses amb el consentiment dels seus representants Joan Desvall i Bernat Despont, que eren a la cort, amb altres missatgers de les ciutats i viles reials. Seguidament, manà a Lluís Samorera que exigís al veguer de Barcelona i als seus oficials que fessin complir les mesures contra els avinyonesos.¹⁵⁵ Poc després informava a Joan de Vallseca, doctor en lleis i auditor de la cort, que no havia autoritzat els seus súbdits a tornar a Avinyó i que si algun ho havia fet havia de ser obligat a sortir-ne.¹⁵⁶

El juliol de 1401, el rei manava al veguer de Barcelona que s'apoderés de tots els béns i les mercaderies pertanyents a ciutadans d'Avinyó i el desembre del mateix any comunicà al duc d'Orleans que no l'havia pogut complaure en la petició perquè fossin restituïts els béns de Jaume des Soler i Jordi Ritzi, originari d'Asti, vassalls seus, ja que, com a veïns que eren tots dos d'Avinyó, havien estat compresos en la mesura presa contra els avinyonesos, que havien causat grans danys a vassalls de la Corona d'Aragó. En el mateix sentit respongué el monarca als consellers de Barcelona que li havien fet la mateixa petició.¹⁵⁷

L'any 1403, la situació internacional començà a millorar per a Benet XIII; tant a França com a altres llocs, hi havia pressions per a retornar l'obediència a Benet XIII, atès que la sostracció no havia donat resultat, perquè els països obedients a Roma no havien seguit l'exemple. Llavors, el papa Luna es decidí a fer un cop teatral i fugí d'Avinyó, disfressat de cartoixà, acompanyat per diversos catalans, fins als dominis de Lluís II d'Anjou. Poc després, els cardenals, els avinyonesos i els reis de França i de Castella reconeixien novament la seva autoritat.¹⁵⁸ La notícia fou celebrada a Barcelona amb professons a la catedral, a les parròquies i a cadascun dels convents de la ciutat.¹⁵⁹

La sortida de Benet XIII d'Avinyó fou fructuosa per a ell; el Comtat Venaisí, Avinyó, Castella i França li retornaren l'obediència seguidament. El papa començà llavors els preparatius per a arribar a una entesa directa amb Roma, on envià una ambaixada formada per prelats il·lustres, que havien de plantejar una entrevista personal entre tots dos papes.¹⁶⁰

Fracassada, doncs, la via de cessió, Benet XIII assajà la seva via de convenció, és a dir, la conferència o negociació entre tots dos papes. Al mateix temps que Benet XIII enviava una ambaixada a Roma per a proposar l'entrevista personal, Francesc de Blanes, missatger del papa, peregrinava pels regnes de la Coro-

155. ACA, C, reg. 2244, f. 142v-143r, citat per Carme BATLLE I GALLART, «Els francesos a la Corona d'Aragó», p. 378.

156. ACA, C, reg. 2244, f. 149r, citat per Carme BATLLE I GALLART, «Els francesos a la Corona d'Aragó», p. 378.

157. ACA, C, reg. 2245, f. 18r, 72vi 73r, citat per Carme BATLLE I GALLART, «Els francesos a la Corona d'Aragó», p. 378.

158. Ernest MOLINÉ I BRASÉS, «Noticiari català dels segles XIV y XV», *Butlletí de l'Ateneu Barcelonès*, núm. I (1915-1917), p. 211-220, concretament p. 216-217.

159. Frederic SCHWARTZ I LUNA i Francesc CARRERAS I CANDI (ed.), *Manual de Novells Ardits, vulgament apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, vol. I, Barcelona, 1892, p. 125.

160. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 107-116.

na catalanoaragonesa per a informar el rei i tothom de la iniciativa presa pel papa, que s'esperava que pogués portar la unió de l'Església. El 27 de setembre de 1404, Francesc de Blanes acudí a la reunió del Consell de Cent per a informar d'aquestes novetats i per a demanar l'ajuda de la ciutat per al viatge del papa a Itàlia. El consell acordà concedir-li un subsidi a determinar per una comissió elegida amb aquest fi, que consistí en dues galeres armades per la ciutat i sostingudes durant quatre mesos, sempre que el papa es comprometés a anar personalment a Itàlia amb aquestes galeres; el cost estimat de l'armament fou de sis mil florins. Si el papa necessitava més galeres, la ciutat estava disposada a prestar-les-hi totes menys una.¹⁶¹ A primers de gener es posà solemnement l'estendard pontifici al lloc on serien enrolades les tropes, amb assistència del rei i de la reina i d'altres autoritats.¹⁶² El rei demanà una galera a Mallorca perquè Mateu Cardona pogués acompanyar el papa a Itàlia.¹⁶³

Vaixells catalans, però no les dues galeres de Barcelona, portaren el papa de Marsella a Itàlia l'any 1405. Després d'un viatge triomfal per la ribera lígur, Benet XIII fixà la seva residència a Gènova, però els reis, prínceps i senyors que li havien promès ajuda no hi acudiren amb les seves tropes; l'aparició d'un brot de pesta obligà el papa a retrocedir cap a França. A la fi de 1406 i principis de 1407 començaren noves negociacions entre Benet XIII i el papa que acabava d'ésser elegit a Roma, Gregori XII, per tal de concertar una entrevista entre tots dos, a Savona, que hauria d'acabar amb la renúncia d'ambdós al càrrec i el nomenament d'un nou papa d'unitat.¹⁶⁴

Novament, el papa demanà a la ciutat de Barcelona que li prestés les galeres promeses tres anys abans, cosa que el Consell de Cent, reunit el 6 de juliol de 1407, concedí.¹⁶⁵ Aquesta vegada, les galeres sortiren de Barcelona, el 3 de setembre, i es reuniren amb les del papa a Vilafranca i després l'acompanyaren a Itàlia.¹⁶⁶

La trobada no se celebrà, perquè el papa romà es negà a acudir a Savona al·legant falta de seguretat per a ell, ja que era de l'obediència de Benet XIII, però dels contactes dels dos col·legis cardenalícis nasqué la idea d'abandonar ambdós papes i de convocar un concili, que els deposaria i n'elegiria un altre, únic per a tota la cristiandat. Benet XIII hagué de retirar-se cap a França i cap lloc ni d'Itàlia ni de França no el volgué acollir, fins que finalment hagué de refugiar-se a terres catalanes. El 2 de juliol ja era a Cotlliure i a Portvendres i, a continuació, es dirigia a Perpinyà a celebrar-hi un concili de la seva obediència.

Mentrestant, els cardenals rebels a ambdós papes van convocar, l'any 1409, el Concili de Pisa, que declarà Benet XIII cismàtic i heretge, acusacions ex-

161. AHCB, Llibre del Consell, 28, f. 81r-v i 82r-v, i Marina, caixa dels segles XIV-XV.

162. «Crònica del Racional», p. 165-176.

163. ACA, C, reg. 2177, f. 77r (1405, gener, 11), publicat per Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari», p. 567.

164. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 122-143.

165. AHCB, Llibre del Consell, 28, f. 101r.

166. Frederic SCHWARTZ I LUNA i Francesc CARRERAS I CANDI (ed.), *Manual de novells ardits*, p. 152.

tensives a sant Vicent Ferrer i a Joan de Montsó, mentre que Francesc Eiximenis i Francesc d'Aranda eren acusats de bruixeria.¹⁶⁷ El concili elegí papa Alexandre V, però, com que cap dels altres dos no renuncià, de dos papes hom passà a tenir-ne tres.¹⁶⁸ Abans de l'obertura d'aquest concili, Benet XIII projectà enviar una nova ambaixada al papa de Roma per a intentar d'arribar a un acord. Havien de formar part de l'ambaixada el prior de Montserrat, «que és molt agradable al intrús de Roma»; el prior del monestir de la Vall de Crist, fra Pere Despujol, que era de confiança de Benet XIII, i un jurista. La ciutat de Barcelona hagué d'intervenir en els preparatius perquè el prior de Montserrat, que havia de pagar les despeses de l'ambaixada, no tenia diners disponibles i pregà a la ciutat que vengués censals per compte d'ell, les rendes dels quals anirien a càrrec de les rendes d'Olesa. A més, el monestir de Montserrat estava en entredit de Benet XIII, per haver-se mostrat favorable al papa de Roma, i el prior temia que la seva absència fos aprofitada per a prendre-li el càrrec. Per això, la ciutat, en la qual el prior confiava plenament, hagué de prometre-li que, mentre durés l'ambaixada, vigilaria que no fos desposseït. Els consellers barcelonins també decidiren demanar a Benet XIII que aixequés l'entredit sobre Montserrat.¹⁶⁹ Ignorem com acabà aquest projecte d'ambaixada. Pel que fa al prior de Montserrat, Vicenç de Ribes, no en pogué formar part perquè morí el 10 de novembre del mateix any.¹⁷⁰ El rei de França, per la seva banda, també havia enviat un ambaixador a Catalunya, Urbà Grimoart, que s'havia d'entrevistar amb els consellers de Barcelona per a tractar del Cisma i de la unitat de l'Església. El 19 de novembre de 1408, els consellers escrivien al rei de França per a comunicar-li que havien rebut les credencials de l'ambaixador, però no l'ambaixador, per la qual cosa no sabien què els volia proposar. Asseguraven que estaven disposats ells i tota la ciutat a fer el que calgués per a aconseguir la unitat de l'Església, continuant els esforços que havien fet fins llavors.¹⁷¹

Com ja he dit, Benet XIII s'havia avançat a convocar també un concili de la seva obediència, que es reuní a Perpinyà entre 1408 i 1409. Hi participaren Francesc Eiximenis i molts altres experts; en total, noranta persones vinculades a Catalunya.¹⁷² El mateix any 1408, el papa li havia concedit el títol de patriarca

167. Carl-Joseph HEFELE i Henri LECLERCQ, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, vol. VII, París, 1916, p. 29-31; Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 145-165.

168. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 145-165.

169. AHCB, Llibre del Consell, 28, f. 3 (1408, octubre, 6).

170. ACA, C, reg. 2183, f. 134r, publicat per Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari», p. 630.

171. AHCB, Esborranys de lletres, lligall 2, anys 1400-1439.

172. Cf., d'una banda, la justificació de Benet XIII sobre la seva actuació: Barbara von LANGEN-MONHEIM, *Un mémoire justificatif du pape Benoît XIII: L'Informatio seriosa. Étude de ses formulations, de 1399 aux actes du concile de Perpignan (1408)*, número monogràfic d'*Études Roussillonaises, Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, núm. XXIII (2007-2008), i, de l'altra, les actes del col·loqui sobre el Concili de Perpinyà: Hélène MILLET (dir.), *Le concile de Perpignan*, especialment el treball de Prim BERTRAN I ROIGÉ, «L'Església catalana en el marc del concili de Perpinyà (1408-1409)», p. 157-167.

de Jerusalem i després el féu bisbe d'Elna. Eiximenis morí mentre assistia al Concili.¹⁷³ També hi assistiren, almenys a algunes sessions, alguns llecs ambaixadors del rei Martí, com el governador de Catalunya, Guerau de Cervelló, que havia de demanar ajuda al papa per a l'expedició a Sardenya, que fou aconseguida, com hem pogut veure, i una butlla per a l'armada contra els sarraïns que el monarca volia organitzar; el governador es queixà que al Concili parlaven en llatí i que ell no entenia què deien perquè no sabia gaire aquesta llengua.¹⁷⁴ Guerau de Cervelló tornà prop del rei Martí, el 1409, com a ambaixador, juntament amb Francesc de Blanes i Francesc d'Aranda, per tal de consultar al rei la resposta que havia de donar al Concili, que li havia demanat que renunciés a la tiara, si ho feia el seu rival.¹⁷⁵

Després del Concili, Benet XIII ja no tornà a Avinyó i s'instal·là a Barcelona, al palau reial, cedit pel rei Martí. De camí cap a Barcelona, passà pel monestir de Sant Pere de Rodes. Explica Martín de Alpartil, a la seva crònica, que antigament un altre papa romà s'havia refugiat al monestir, segons es deia (i efectivament aquesta és una de les llegendes de Sant Pere de Rodes), i que amb la visita de Benet XIII es complia una profecia segons la qual el veritable papa en el present Cisma havia de fugir als Pirineus. El papa estava disposat a utilitzar tot el que pogués afavorir la seva causa, malgrat que l'ascensió al monestir, enfilat a dalt de la serra de Verdura, degué ésser dura. Però el monestir acabava de celebrar un dels seus jubileus, havia rebut la visita de molts pelegrins i era molt popular en aquell moment. A més, era regit des de feia molt poc per un antic servidor de Benet XIII, fra Bernat Astruc, que havia estat capità de les tropes del palau pontifici d'Avinyó.¹⁷⁶ Al juliol, la ciutat de Barcelona inicià els preparatius per a rebre dignament el papa. El rei demanà al batlle general d'Aragó i al de València dos cavalls i dues mules blanques per a ell i per al papa i altres mules per als cardenals i la cort papal.¹⁷⁷ El monarca havia fet preparar el palau major perquè hi residís el papa i havia promès als seus cambrers que els escriuria explicant les festes que es farien en honor seu.¹⁷⁸

El papa era esperat a Barcelona els primers dies d'agost, però la notícia de

173. Jacques MONFRIN, «La bibliothèque de Francesc Eiximenis (1409)», *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance: Textes et Documents*, núm. xxx (1967), p. 447-484.

174. ACA, C, reg. 2184, f. 131r-v (1408, desembre, 5, Barcelona), comentat per Stéphane PÉQUIGNOT, «À bonne distance. Le pouvoir royal aragonais et le concile de Perpignan», a Hélène MILLET (dir.), *Le concile de Perpignan*, p. 85-92, especialment p. 88-89.

175. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 175-187, particularment p. 186; Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari», p. 637.

176. Martín de ALPARTIL, *Chronica actitatorum*, p. 193; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Notes sobre el monestir de Sant Pere de Rodes (1362-1410)», *Miscel·lània Fort i Coquil: Història monàstica catalana: Història del Camp de Tarragona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 137-175, concretament p. 152-153.

177. ACA, C, reg. 2251, f. 117v (1409, juliol, 22), publicat per Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari», p. 642.

178. ACA, C, reg. 2252, f. 99, publicat per Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari», p. 643.

la mort de Martí el Jove a Sardenya impedí la seva entrada solemne a la ciutat. Benet XIII s'adreçà a Bellesguard, on vivia llavors el rei, i hi residí. El 17 de setembre celebrà el segon matrimoni del monarca amb Margarida de Prades. A partir d'aquest moment, residí a la torre de Ramon Desplà, als afores de Barcelona, i el 29 de setembre de 1409 hi entrà solemnement amb una gran festa. Entrà pel coll de la Creu, on l'esperava la professó de la catedral amb totes les parròquies i convents. Allà, després d'haver resat en un altar improvisat, pujà a un cavall, del qual portaven les regnes una el comte d'Urgell i l'altra Ferrer de Gualbes, conseller en cap de la ciutat de Barcelona aquell any, mentre que els altres quatre consellers portaven el pal·li que cobria el papa. La professó es dirigí a la catedral i d'aquí al palau reial, on se celebraren diverses festes en honor seu.

La cort papal residí des de llavors fins a una mica després de la mort del rei Martí a Barcelona.¹⁷⁹ Des del 16 de setembre hi actuaven els oïdors del papa i, després que aquest s'hi instal·là, hi reuní un consistori que, en presència del rei Martí, degradà els cardenals inobedients al papa Luna i excomunicà la ciutat i l'estudi de París i moltes altres persones, ja que el rei de França havia estat excomunicat prèviament.¹⁸⁰ En aquesta única ocasió, Barcelona fou seu pontifícia, bé que d'un papa al qual amb prou feines li quedaven fidels, descomptats els súbdits de la Corona catalanoaragonesa.

Des de llavors, el seu objectiu fou conservar l'adhesió dels regnes hispànics i per això intervingué de manera decisiva en els plans per a la successió de Martí l'Humà. Va sostenir el monarca en el propòsit de legitimar Frederic, fill natural de Martí el Jove, però el rei Martí morí, l'any 1410, abans que ho pogués fer. Llavors, el seu candidat fou Ferran d'Antequera, que li podia garantir l'adhesió de Castella, on era regent, i la de la Corona catalanoaragonesa. La idea de solucionar la qüestió successòria en una mena de conclave on uns compromissaris elegirien el rei fou seva i procurà que quatre dels compromissaris reunits a Casp fossin gent seva. Però Ferran I, elegit a Casp, no resultà tan fidel com el papa havia suposat i acabà abandonant la seva causa.¹⁸¹

Aquestes són les línies principals de la política exterior catalanoaragonesa durant la segona meitat del segle que, sens dubte, influenciaren els escrits d'Eiximenis.

179. En marxà el 19 de juny de 1410: «Crònica del Racional», p. 173.

180. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna*, p. 203-233; «Crònica del Racional», p. 171-172; ACA, MR, reg. 3884, publicat per Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari», p. 647.

181. Sobre totes aquestes qüestions: Ferran SOLDEVILA, *El Compromís de Casp (resposta al Sr. Menéndez Pidal)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1965.